

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Mateja Kirbiš

**MLADI NA PRESTAJANJU ZAPORNE KAZNI – PRIČAKOVANJA
GLEDE PRIHODNOSTI**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

**Mateja Kirbiš
Mentorica: Asistentka dr. Metka Mencin Čeplak**

**MLADI NA PRESTAJANJU ZAPORNE KAZNI – PRIČAKOVANJA
GLEDE PRIHODNOSTI**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

MLADI NA PRESTAJANJU ZAPORNE KAZNI – PRIČAKOVANJA GLEDE PRIHODNOSTI

Odstopanje od vedenja, ki vzdržuje obstoječe norme in vrednote, je družbeno označeno kot deviantno. Zapor je ena izmed tistih institucij, ki upravljajo z ljudmi, ki kršijo norme - je kazen za takšno vedenje. Kot disciplinski aparat se ukvarja z vsemi vidiki obsojenega posameznika, z njegovim fizičnim urjenjem, delovno spretnostjo, vsakodnevnim obnašanjem, z dispozicijo in deluje na posameznika nepretrgoma. Je pa tudi nadzorni aparat, ki naj bi ljudi prevzgojil in jim pokazal kako lahko preživijo in uspejo na prostosti, v njihovem okolju (družina, družba), brez kaznivih dejanj. Od 19. stoletja dalje je prevzgoja eden glavnih ciljev zaporne kazni. Ker pa se zaradi stigme, ki jo prinaša zapor, najtežje znajdejo mladi, ki so še na začetku svoje poti, so ravno oni glavno vodilo moje diplomske naloge. Osrednje vprašanje moje diplomske naloge je, kako mladi na prestajanju zaporne kazni ocenjujejo svoje socialne opore, kakšno podobo imajo o sebi in kakšna so njihova pričakovanja, želje.

Rezultati ankete presenečajo, saj večina vprašanih ne izraža strahu pred prihodnostjo, svoje socialne opore in samopodobo pa ocenjuje dokaj ugodno. Mladi na prestajanju zaporne kazni ne izražajo bojazni, da jim bo zapor zaznamoval življenje, čeprav so dejansko stigmatizirani že ob izreku kazni. Intervjuji pa so pokazali, da se mladi vendarle bojijo, da bi ponovno pristali zaporu, ker se jih ocenjuje kot kršilce družbenih pravil in norm.

Ključne besede: družbeni nadzor, deviantnost, zapor, stigma, mladi na prestajanju zaporne kazni.

JUVENILE ENDURING IMPRISONMENT –FUTURE EXPECTATIONS

Each society has norms and values that support expected behaviour. Unusual behaviour which brakes the norms is considered to be a deviation. The way to punish people for their misbehaviour, is to imprison them. The prison may have a disciplinary function and deals with different aspects of the personality of the condemned person, his physical training, working skills and everyday behaviour.. It has a continuous impact on individuals. It also functions as a control system with the aim to reeducate people and show them how to reintegrate and succeed in their everyday environment (family, society) without penal acts. Reeducation during imprisonment has been one of the main aims since the 19th century. Prison stigmatizes people, therefore people often face difficulties when they leave it, especially adolescents. The emphasis of my diploma paper are young people in prisons. I researched their opinion about given social support, themselves, their expectations and desires.

Results of my survey are surprising. Most of the examinees are not afraid of the future and the social support. They believe imprisonment will not mark their lives, although they are stigmatised when they are sentenced. However, young people are afraid to return to prison, because they are considered as offenders of social rules and regulations.

Key words: social control, deviation, prison, stigma, juvenile enduring imprisonment

1. DRUŽBENO NADZOROVANJE	6
1.1 Namen in cilji	6
1.2 Formalni in neformalni družbeni nadzor	7
1.3 Specifični nadzor mladih	9
2. DEVIANTNOST	11
2.1 Definicija deviantnosti in kriminalnosti	11
2.2 Dejavniki tveganja	14
2.2.1 Makrosocialni dejavniki (značilnosti sodobnih družb)	14
2.2.2 Mikrosocialni dejavniki	17
2.2.3 Osebnostne značilnosti	19
3. ZAPOR KOT PRAKSA NADZOROVANJA IN KAZNOVANJA	21
3.1 Rojstvo zapora	21
3.2 Kaznovanje in prevzgoja	23
3.3 Kritika zapora	25
3.4 Zapor in kaznovalna politika	28
4. MLADI IN ZAPORNA KAZEN	31
4.1 Sistem mladoletniškega sodstva v Sloveniji in ukrepi	31
4.2 Ilegalizmi v zaporu	33
4.3 Stigma	36
5. EMPIRIČNI DEL	38
5.1 Uvod	38
5.2 Hipoteze	40
5.3 Opis vzorca in podatkov	40
5.4 Analiza in interpretacija rezultatov	43
6. ZAKLJUČEK	55
LITERATURA:	57
PRILOGA A: Intervjuji	60
PRILOGA B: Anketni vprašalnik	66

UVOD

V medijih je v zadnjem času veliko slišati o zaporih, njihovi učinkovitosti, o primerni dolžini kazni. Pozablja pa se na ljudi, ki po prestani kazni pridejo na prostost, na to, kako se ti ljudje znajdejo v življenju brez službe, velikokrat brez izobrazbe, brez stanovanja in denarja. In prav to je bilo razlog, zakaj sem za svojo diplomsko nalogo izbrala ravno to temo.

V diplomski nalogi bom govorila o mladih na prestajanju zaporne kazni in njihovih pričakovanjih glede prihodnosti. Posvetila se bom mladim, ki so se v novi moderni družbi znašli v največjih težavah, tistim, ki jim je nekje spodletelo in so se zato znašli v zaporu. V prvem delu naloge bom govorila o družbenem nadzoru, katerega cilj je obvladovanje posameznikovega vedenja, ki se mora prilagoditi vnaprej določenim vzorcem in pričakovanjem, čeprav se hkrati množijo tehnologije neposrednega nadzorovanja: danes družbo nadzorujejo na vseh področjih: v službi, šoli, preko plačilnih kartic, na stranišču, na avtobusu, pri nakupovanju ... Človek je nenehno pod nadzorom kamer.

V nalogi bom opredelila deviantno vedenje, torej tisto vedenje, ki ga družbene institucije sankcionirajo. Osredotočila se bom na dejavnike tveganja, ki lahko vodijo v takšno vedenje, predvsem na družinske in makrosocialne pogoje, ki povečujejo ranljivost mladih.

V zadnjem poglavju teoretičnega dela bom govorila o zaporu kot praksi nadzorovanja in kaznovanja, ki ima tri cilje, to so kaznovanje, zastraševanje in resocializacijo, in združuje kombinacijo omejevanja, kaznovanja internega reda in rehabilitacije. Zapor predstavlja temeljni simbol družbene izločitve delikventov, njegove stene pa predstavljajo mejo med čistim in umazanim (Sykes 1958).

V drugem delu diplomske naloge, torej v empiričnem delu, bom govorila o pričakovanjih mladih na prestajanju zaporne kazni glede prihodnosti (Zavod za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje) in preverjala hipotezo, da so ta pričakovanja pesimistična zaradi strahu, da jim bo zapor zaznamoval življenje.

1. DRUŽBENO NADZOROVANJE

1.1 Namen in cilji

Socialna kontrola oziroma nadzor je oblika socialnega vpliva, s katerim ugotavljamo, ali socialni subjekti delujejo v okviru pričakovanj oziroma domnevnih vzorcev socialnega delovanja, ki jih definira nosilec socialne moči (Ule 2000: 331).

Družbeni nadzor v širšem pomenu pojmuje kot celo množico mehanizmov, postopkov in sredstev v obliki sankcij, katerih namen je, da družba ali družbena skupina doseže in vzdržuje relativen konformizem posameznikov. Cilj družbenega nadzora je obvladovanje vedenja vsakega posameznika, ki se mora prilagoditi vnaprej določenim vzorcem in pričakovanjem, in prav to je mogoče doseči z družbenim nadzorom. Vsak nadzor ljudem jemlje svobodo pri izbiri tistega, kar bi radi počeli, in jim zapoveduje početi tudi tisto, česar ne bi želeli.

Moderni državni nadzor temelji na pravu. S pravnimi normami so prepovedana ravnanja že vnaprej opredeljena, prav tako tudi sankcije. Ta red je praviloma za vse enak. To vrsto družbenega nadzora izvajajo policija, tožilstvo, sodišča, različne inšpekcije, ki so za to posebej določene. Tisti posamezniki, ki znotraj teh organov opravljajo nadzor, imajo ustrezne kvalifikacije (Haralambos 1989: 272-278).

Po Cohenu (v Ule 2000: 331-332) se socialna kontrola v ožjem pomenu nanaša na :

- vse, kar družba ocenjuje kot deviantno, problematično, zaskrbljujoče, moteče ali nezaželeno;
- vse, kar se pojavlja pod pojmi kaznovanje, odvrčanje, tretman, preventiva, segregacija, rehabilitacija, reformiranje ali socialna obramba in kar se klasificira kot kriminal, delikvenca, deviantnost, nemoralnost, perverznost, hudobija, defektnost ali bolezen;
- vse, kar spremljajo čustva sovraštva, maščevanja, povračila, gnusa, sočutja, odrešitve, dobrohotnosti ali občudovanja;

- ljudi, ki so označeni kot pošasti, norci, barabe, mučeniki, uporniki ali žrtve, ki jih obravnavajo sodniki, policisti, socialni delavci, psihiatri, psihologi, kriminologi ali sociologi odklonskosti.

Foucault v delu *Nadzorovanje in kaznovanje* (1984) analizira spremembe v tehnikah nadzovanja od izrecno represivnih oblik socialne kontrole, ki so temeljile na telesnih kaznih, k bolj prefinjenim, navidezno humanejšim oblikam v novem veku. Vendar po njegovem prepričanju v teh spremembah ni šlo za pravo humanizacijo kontrole, temveč za njeno interiorizacijo, za premik od eksterne prisile k discipliniranju na osnovi socializacije, vpliva pomnoženega znanja-moči in ponotranjenih pravil obnašanja. To ostaja glavni cilj sodobnih disciplinskih ustanov, ne le zapora, ki s tehnikami in procesi družbenega nadzovanja poskušajo zagotoviti konformnost svojih članov in s tem vzdrževati družbeni red.

V teoretski in strokovni literaturi je običajna delitev družbenega nadzora na formalni in neformalni nadzor. Formalni nadzor je institucionaliziran, bolj namenski, bolj represiven, manj individualiziran in bolj legaliziran ter zunanji. Neformalni je medoseben, spontan, manj represiven ali tudi samousmerjevalen (Ule 2000: 335).

1.2 Formalni in neformalni družbeni nadzor

FORMALNO DRUŽBENO NADZORSTVO Pečar (1992) opredeljuje kot sistem mehanizmov države, ki temelji na moči. Na voljo ima sredstva za pravno zaznamovanje in jemanje osebne svobode, kar mu daje značaj represivnosti. Z zastraševanjem, kaznovanjem ter prevzganjem poskuša doseči konformizem in od nezakonitih dejanj odvrčati tiste, ki pravnih norm še niso kršili. Temu nadzoru so po Pečarju bolj podvrženi pripadniki nižjih družbenih slojev, rasnih in etničnih manjšin. Avtor opozarja, da pretiran normativizem deluje destruktivno na učinkovitost nadzovanja, hkrati ko naraščajo kršitve (Pečar 1987: 220-232).

Kritiki formalne kontrole poudarjajo tudi njeno operativno neuspešnost glede na vložena sredstva. Uspešnejša je tam, kjer so odnosi bolj ritualizirani, podvrženi abstraktnim normam. Tam, kjer obstajajo dovolj močne socialne vezi med ljudmi, je uspešnejša neformalna, ima pa tudi ta vrsto slabosti, zlasti če je razumljena kot dopolnilo formalne kontrole, kajti opazovanci čutijo, da jih nadzorujejo, in to povzroča odpor (Ule 2000:335). To nadzorovanje je manj otipljivo, poteka v nepredpisanih oblikah. Vendar pravni red s svojimi predpisi deloma ureja tudi neformalno nadzorstvo. Izvaja ga vrsta družbenih skupin in je manj vidno, na voljo pa ima pestra psihološka sredstva za zagotavljanje konformnosti.

Cilj neformalnega družbenega nadzovanja je ugotavljanje, kako se vedejo člani, predvsem ali ravnajo v skladu s pričakovanji skupine. Takšno nadzorstvo opravljajo družina, šole, društva, skupine. Sredstvo neformalnega nadzora so tudi mediji, ki imajo velik vpliv na delovanje ljudi, saj s svojimi sporočili vdirajo v zasebno sfero posameznika (Pečar 1992).

Neformalno nadzorovanje je najpomembnejša sestavina socializacije, ki se kot socialni inženiring s pestrimi disciplinskimi telesi pogosto nevidno, včasih pa izredno družbeno udejanja pri konformiranju ljudi. Kakršnokoli je že neformalno nadzorovanje, reagira, ko pride do odklonskosti. Nastopa različno intenzivno v posameznih družbenih skupinah, v katerih smo ljudje ali prisiljeni živeti ali pa se združujemo vanje iz različnih interesov. Zato so tudi stopnje neformalno nadzorovane dejavnosti odvisne od posameznih družbenih vlog, pri čemer so zlasti čustvenost, bliskost in posesivnost osrednji dejavniki nadzorstva, predvsem v primarnih skupinah. Medsebojna povezanost in odvisnost, neenakost in druge okoliščine, ki izhajajo iz socialne razdalje med ljudmi, ustvarjajo ne le različno ranljivost, marveč tudi različno kaznovalnost, sodelovanje ali konfliktnost. Tudi neformalna kontrola je odvisna od moči, ki si jo prilaščajo bodisi posamezniki, bodisi elite in jim priznavamo tudi oblast in avtoriteto. Toda to nadzorstvo je še vedno bolj samourejevalno kot katerokoli drugo in se pogosto upira državi, jo izigrava ali dopolnjuje pri spoštovanju vrednot. A vedno v razmerju s časom,

okolščinami in potrebami, ki jih ljudje upoštevajo, da sploh lahko obstajajo. Zato se nič ne zgodi brez kontrole in brez mehanizmov nadzovanja (Pečar 1992).

Bolj ko se družba deli na zelo bogate in zelo revne, bolj se razlikujejo tudi nadzorovalne metode. Privilegirani sloji so nadzorovani z »mehkimi« metodami (npr. z obljubami porabniške sreče, preteklimi naložbami v konvencionalne aktivnosti – izobraževanje, poklicno ali družinsko kariero), psihoterapijami, ideologijo in neformalnimi sankcijami. Pripadniki nižjega razreda pa so nadzorovani z grobimi represivnimi metodami (Kanduč 2007).

1.3 Specifični nadzor mladih

Družbeno nadzorovanje poteka v mnogih institucijah, ki jim nadzor ni osnovni namen, vseeno pa opravljajo disciplinsko vlogo in imajo pravico zbirati podatke o posameznikah in posameznikih: centri za socialno delo, zdravstveni domovi in bolnišnice, vzgojne in izobraževalne ustanove ... Tako smo v bistvu nadzorovani že od rojstva naprej. V nadaljevanju bom poskušala opredeliti predvsem njihove oblike nadzora.

Nadzor nad mladimi lahko dosežemo formalno, prav tako pa z integracijo in disciplino:

- družbena politika do mladih ljudi je navadno oblikovana iz treh točk – mladi ljudje, ki so vir težav, tisti, ki so žrtve in potrebujejo zaščito, ali tisti, ki potrebujejo nadzor in vzgajanje ter izobraževanje;
- v skrbi za blagor mladostnikov prihaja do porasta raznih izobraževalnih programov in programov za preprečevanje kriminala, s katerimi želijo nadzirati in oblikovati življenje mladostnikov, s čimer podaljšajo obdobje odvisnosti od družine;
- namen delovanja državnih agencij je okrepitev koncepta »normalnosti«;
- družbene reforme se ukvarjajo s parametri, ki jih ponujajo ekonomske možnosti (delovni trg za mlade, varovanje pred nasiljem ...);
- družbeni razred – spol – rasna pripadnost so relacije, ki se ustvarjajo skozi sisteme discipliniranja in nadzora;

- družbena politika ustvarja razmere, kjer lahko uspejo le posamezniki (Muncie 1999).

V prvi vrsti mlade nadzoruje družina. Družina je model neformalne institucije, ki kaže, kako se povezujejo procesi fizične in psihosocialne reprodukcije z navezovanjem na javne in formalne instance discipliniranja in normaliziranja. Tako se samokontrola in kontrola v duševnost posameznikov posreduje od zunaj (Ule 2000: 336).

Izjemno pomembno nadzorovalno vlogo ima šola, kjer mladi preživijo veliko časa. Salecl (1989) govori o prepletanju dveh pomenov šole kot mehanizma nadzorovanja in discipliniranja mladih. Šola namreč z razvejano strategijo nadzorovanja in discipliniranja ustvarja podložnike, a hkrati tudi samostojne subjekte, odgovorne državljane.

Naj na koncu omenim še obliko nadzorovanja, ki je značilna za sodobne individualizirane družbe: nadzor s potrošnjo, institucijami prostega časa in kulturno industrijo. Nadzorniki delujejo z zgodaj razvitimi vzorci ponotrnenja napotkov, vzorov vedenja in potreb, ki jih ponujajo mediji. Nadzor postaja tudi vse bolj brezoseben, funkcionalen (Nastran Ule 2000).

2. DEVIANTNOST

Vsaka družba vzpostavlja odnos med vedenjem, ki vzdržuje obstoječe norme in vrednote, in vedenjem, ki od omenjenih socialnih določil odstopa. Če pa želimo določiti odklon določenega vedenja, moramo najprej določiti vsebino prevladujočih socialnih norm, ki regulirajo vedenje posameznikov. Dejstvo je, da ima vsaka družba kulturno določena pravila, ki jih posamezniki percipirajo v odnosu do samega sebe in v odnosu do drugega. Nekaj izmed teh pravil je formalno določenih, kot so določeni zakoni, nekaj pa jih ljudje sprejmejo kot običaje. Potem pa obstajajo tudi pravila, ki niso artikulirana, ampak so vpletena v družbeno življenje. Sociologi to najpogosteje imenujejo norme: »Norme so specifični vodič za delovanje, ki definirajo sprejemljivo in ustrezno vedenje v določenih situacijah« (Haralambos 1994: 20). Do realizacije norm pridemo s pomočjo pozitivnih in negativnih sankcij. Sankcije posameznika prisilijo, da so norme dejansko uresničene, zato predstavljajo pomemben del mehanizmov družbene kontrole, s tem pa omogočajo nemoten potek družbenega življenja. Sankcije pa so lahko formalne (uradne) ali pa neformalne (neuradne).

Odstopanje od socialnih konvencij je torej deviantnost (Haralambos 1994) in obče prepoznavna značilnost vsake družbe je tudi vzdrževanje tistih institucij, ki upravljajo z ljudmi, katerih vedenje je s strani skupnosti označeno kot odklonsko, nemoralno.

2.1 Definicija deviantnosti in kriminalnosti

Deviantnost je kulturno pogojena, kultura pa se spreminja skozi čas in se razlikuje od družbe do družbe (Haralambos, Holborn 1995: 393). Clinard pravi, da sta kriminaliteta in delinkvenca najbolj očitni obliki deviantnosti. Med kriminalna dejanja spadajo tista, ki kršijo zakon neke države in se kaznujejo po službeni dolžnosti. Vendar veliko deviantnih dejanj, ki jih ne odobravamo, ne štejemo za kriminalna (Haralambos, Holborn 1995: 393).

Poznamo več razlag deviantnosti. Fiziološke teorije pravijo, da so nekateri posamezniki zaradi svojega genskega zapisa mnogo bolj nagnjeni k deviantnosti kot drugi. Psihološke teorije se razlikujejo od fizioloških po tem, da pojmujejo deviantnost kot bolezen, ki ima psihične vzroke (Haralambos, Holborn 1995).

Funkcionalisti so mnenja, da je vzrok deviantnosti v naravi družbe. Emile Durkheim je trdil, da je kriminaliteta neizogiben in normalen pojav družbenega življenja. To pa zato, ker ne more biti vsak pripadnik družbe enako predan skupnim vrednotam in moralnim prepričanjem družbe. Vsak posameznik je namreč izpostavljen različnim vplivom in okoliščinam, zato je nemogoče, da bi bili vsi enaki in vsi enako naklonjeni k spoštovanju zakona. Kriminaliteta je lahko tudi funkcionalen pojav. Za družbo postane škodljiva, ko je njena stopnja nenavadno visoka ali nizka. Durkheim pravi, da se vse družbene spremembe začne z neko obliko deviantnosti. Če želimo, da se zgodi sprememba, mora prejšnja deviantnost postati zdaj normalnost. Ker so spremembe zdrave za družbo, je deviantnost nujna (Haralambos, Holborn 1995: 397-398).

Merton trdi, da deviantnost izhaja iz kulture in strukture same družbe. Meni, da vsi člani družbe delijo podobne vrednote. Ker pa se člani družbe razlikujejo po razrednem položaju, nimajo enakih možnosti za uresničevanje teh vrednot. To lahko pripelje do deviantnosti (Haralambos, Holborn 1995: 398).

Strukturalne teorije so podobne Mertonovi teoriji in izvor deviantnosti pojasnjujejo s položajem posameznikov ali skupin v družbeni strukturi.

Subkulturene teorije pa pojasnjujejo deviantnost s subkulturo družbene skupine. Deviantnost je posledica prilagajanja posameznikov vrednotam in normam družbene skupine, kateri pripadajo (Haralambos, Holborn 1995).

Interakcionistični pogled poudarja pomembnost pomenov, ki jih udeleženci vnašajo in razvijajo znotraj interakcijske situacije. Tako je definicija deviantnosti dogovorjena med vpletenimi akterji.

Eden izmed predstavnikov interakcionističnega pristopa je tudi Becker, ki o deviantnosti trdi naslednje: »Družbene skupine ustvarjajo deviantnost s postavljanjem pravil, katerih kršitev pomeni deviantnost, in z uporabo teh pravil na posameznih ljudeh in z njihovim etiketiranjem kot outsiderjev. S tega stališča deviantnost ni lastnost dejanja, ki ga oseba stori, temveč bolj posledica uporabe pravil in sankcij na »prestopniku« s strani ostalih.

Deviantna oseba je nekdo, kateremu je bila etiketa uspešno prilepljena; deviantno vedenje pa je vedenje, ki ga ljudje tako etiketirajo« (Haralambos, Holborn 1995: 413). Ker posameznikovo pojmovanje samega sebe izvira iz odzivov drugih, posameznik samega sebe pojmuje z vidika etikete in to lahko povzroči samoizpolnjujočo prerokbo. Oseba lahko stori še več odklonskih dejanj.

Fenomenologi poskušajo odkriti, kaj deviantnost je, in način, kako postanejo nekatera dejanja in posamezniki opredeljeni kot deviantne osebe. V nasprotju z interakcionisti ne menijo, da etiketiranje pripravi ljudi do tega, da storijo še več deviantnih dejanj. Fenomenolog Cicourel trdi, da so delikventi proizvod predstavnikov družbenega nadzora. Nekateri posamezniki so izbrani in etiketirani kot deviantni. Ustvarjanje teh pa je odvisno od načina, kako so organizirane policija in službe za mladoletnike, od politike in od pritiskov, ki jih nad njimi izvajajo lokalna občila in politiki (Haralambos, Holborn 1995: 421).

Marksisti menijo, da imajo moč v veliki meri tisti, ki posedujejo in nadzirajo proizvodna sredstva. Prevlada odraža odnos med močnimi in relativno nemočnimi. Država, predstavniki družbenega nadzora, pravo in splošne opredelitve deviantnosti kot del prevlade odražajo interese vladajočega razreda in jim služijo. Država sprejema zakone, ki podpirajo interese vladajočega razreda, ohranjajo njegovo moč in prisiljujejo ter nadzorujejo podrejeni razred (Haralambos, Holborn 1995: 422).

Neomarksisti imajo veliko skupnega z marksisti, menijo, da so za družbo značilne skupine, med katerimi obstaja tekmovanje in konflikt v interesih. Za razliko od njih pa bolj poudarjajo svobodo in si želijo družbo, kjer bodo skupine, ki so zdaj pojmovane kot deviantne, tolerirane (Haralambos, Holborn 1995).

2.2 Dejavniki tveganja

Na vprašanje, zakaj se posamezniki znajdejo onkraj zakona in zakaj kršijo norme, družbene znanosti in znanosti o človeku poskušajo odgovoriti z analizami treh skupin dejavnikov: individualnih, mikrosocialnih (predvsem družine) in makrosocialnih.

2.2.1 Makrosocialni dejavniki (značilnosti sodobnih družb)

Kritične družbene analize opozarjajo na makrosocialne vzroke ranljivosti in prestopništva. Ule (2000) devetdeseta leta opredeli kot obdobje, ki ga zaznamuje vrnitev negotovosti, ki je bila značilna za obdobje po drugi svetovni vojni. Negotovost je posledica izgube zaupanja v to, da lahko vodilne institucije industrijskega sveta nadzirajo ogrožujoče posledice, ki so jih izzvale v svetu. Negotovost ogroža vse družbene razrede, ki jim uhaja materialna gotovost v prihodnosti in gotovost socialne identitete. Tukaj trčijo drug ob drugega problemi, ki imajo svetovne razsežnosti in ki povzročajo ponovno ogrožanje temeljnih človekovih pravic in svobod v sedanjosti, občutek negotovosti in nereda ter strah pred prihodnostjo. Najpomembnejša predstava globalizacije je nedoločena zaznava samodejnosti svetovnega dogajanja, odsotnosti centra, nadzornega mehanizma, vodilne skupine, upravljalkega urada. Posameznik, ki skuša slediti novi informacijski modernizaciji, je prisiljen k individualnemu, osebnemu stilu življenja, dela, učenja ... Nenehno se mora potrjevati. Če tega ne prenese, slej ko prej pade iz konkurenčnega boja za kreativna delovna mesta, za doseganje dobrega standarda in lahko pristane v množici tistih, ki komaj preživijo. Proces individualizacije prenaša na pleča posameznikov izjemno zahtevno psihosocialno integracijo v družbo, ki je bila doslej vsaj delno v rokah posredujočih institucij. V času globalizacije se asimetrično razporejata kapital in socialne stiske, kar pomeni, da se družbeno bogastvo izrazito globalizira, medtem ko se socialne stiske lokalizirajo. Bogati in revni živijo vse bolj drug mimo drugega. Nekateri govorijo o ljudeh dveh svetov. Prostor bogatih nima omejitev, medtem ko je prostor revnih vedno ožji in bolj omejen (Ule 2000).

Mladi se danes srečujejo z vedno večjimi pritiski. Družba oziroma starši od njih zahtevajo čim višjo izobrazbo, kariero. Konkurenca za kariero, priznanja in naslove vpliva na podaljševanje mladosti. Družine največ denarja porabijo za izobrazbo svojih otrok, saj je uspešnost otrok glavno merilo uspešnosti družin. Starši začnejo izobraževati svoje otroke že v predšolskem obdobju, kar pa prinaša negativne učinke, saj so otroci preobremenjeni. Velikokrat pa je prisoten tudi stres zaradi občutka neuspešnosti (Nastran Ule v Šelih 2000).

»Za pomembno manjšino je »družba tveganja« negativni dvojnik informacijske družbe. Izginjanje podpornih omrežij in gotovosti, ki so povezane z njimi, povzroča ranljivost nekaterih posameznikov, posebej med mladimi. Zaradi težavnega soočanja s kompleksnim in vedno bolj dinamičnim ekonomskim in kulturnim okoljem prihaja do naraščanja »socialnih patologij«, kot so delikventnost, uživanje prepovedanih drog, sovražnost do tujcev, samomorilnost. Socialna tveganja niso enakomerno porazdeljena, ampak so bolj koncentrirana pri mladih iz neugodnih družinskih ozadij, iz manjšinjskih skupin (npr. iz romskega okolja)« (Ule, Kuhar 2002: 67).

Prosti čas ustvarja dodatne neenakosti in izključenosti. Pogosto se govori o aktivni porabi (šport, branje) in pasivni porabi prostega časa (neselektivno gledanje televizije, igranje računalniških igrice). Vendar pa vplivajo na izrabo prostega časa ekonomski in kulturni faktorji (Ule 2000: 69).

Med mladimi se za težavo izkazuje tudi sklepanje novih prijateljstev. Poročajo namreč, da imajo težave pri vzpostavljanju resničnih prijateljstev. To se najverjetneje dogaja zato, ker jim zanje zmanjkuje moči, ker so pod pritiskom različnih (šolskih, zaposlitvenih, družinskih) obremenitev prisiljeni vstopati v »odnosne minimalizme«, v »kalkulativni egoizem« in energetske ter časovno varčevanje. Pristna prijateljstva postajajo zelo zahtevna, za njihovo oblikovanje in ohranjanje je potreben veliko bolj dejaven angažma, kot je bilo to potrebno včasih. Včasih so bila prijateljstva veliko bolj spontana, nerefleksivna: z nekom si bil prijatelj, ker je bil doma iz istih krajev, ker je hodil v isto šolo ... Ljudje so si bili emocionalno blizu, ker so delili skupne življenjske izkušnje (Rener 2002: 99).

Težave mladih se kažejo tudi v nerazumevanju s starši. Vendar v Sloveniji ugotavljajo, da so odnosi dokaj dobri, saj je veliko več podpornih kot pa »toksičnih« staršev. Pojem »toksični« starši je vpeljala Susan Forward (v Rener 2002). Govori o različnih vrstah toksičnih staršev, torej takšnih staršev, ki so neprimerni za vzpostavljanje čistega razmerja. Svojim otrokom ne stojijo ob strani, jih ne podpirajo, ker imajo sami preveč težav. Taki starši namerno ali nenamerno prenašajo odgovornost za neprimerna družinska razmerja na lastne otroke. Druga kategorija teh staršev pa so nadzorniki. Tu so občutki in potrebe otrok podrejeni občutkom in potrebam staršev. Tipični odziv tako vzgojenih otrok je: pobegniti! A ti otroci imajo še dolgo težave, ker niso bili nikoli ljubljene zaradi njih samih, pač pa le, če so prispevali k ugledu svojih staršev. Vpliv teh staršev težko zaznamo, drugi delujejo bolj brutalno. Taki, ki so odvisni od alkohola, velikokrat trpinčijo svoje otroke. Potem so tu starši, ki svoje otroke verbalno in fizično zlorablajo. Skrajni primer toksičnih staršev pa so starši, ki svoje otroke spolno zlorablajo (Rener 2002).

Tudi Schuyt (v Ule 2000: 44) govori o sodobnih problemih mladih in jih povezuje s konceptom socialne ranljivosti. Literatura deli kazalce socialne ranljivosti v štiri skupine:

- neopravičeno izostajanje iz šole, zgodnje in redno uživanje alkohola, milejše oblike mladinskega kriminala, eksperimentiranje z drogami, občasno eksperimentiranje s spolnostjo, slaba disciplina pri delu, splošen odpor do zunanjega sveta, staršev, starejših in predstavnikov avtoritet;
- umik iz vrstniških skupin in iz šolskih dejavnosti, izogibanje iniciativam in aktivnostim, slabšanje šolskega uspeha, splošna neaktivnost; takšni učenci velikokrat postanejo tarče draženja, kar še okrepi težnje po umiku; tipična lastnost tega znaka je povsem pasiven odziv na probleme;
- iskanje močnih skupinskih povezav zunaj družine, iskanje alternativnih avtoritet, vključevanje v religiozne skupine oziroma verske sekte ali v mladostniške tolpe, ki zahtevajo močno pokorščino močnim voditeljem; potrebo po močni povezanosti z drugimi lahko zadovolji tudi aktivno članstvo v športnih klubih;

- strahovi in nazadovalne oblike vedenja, močna težnja po ostajanju doma, psihosomatske težave in drugi znaki slabega zdravja, tu pa je potrebna že strokovna obravnava; na ta način pa je možen nadzor nad problematičnimi mladimi.

Coles kot socialno ranljive označuje tiste skupine mladih ljudi, za katere se prehodi v odraslost izkazuje kot posebej problematični. Te skupine so: mladi ljudje s posebnimi potrebami, mladi ljudje, ki živijo v skrbništvu ali v javnih institucijah, ter mladi, ki živijo alternativne kariere in so vpleteni v razna prestopništva. Mladi, ki živijo v javnih institucijah, se ne vključujejo v širše socialno okolje in so omejeni le na okolje institucije, v kateri bivajo. Institucija jim predstavlja socialno okolje in če nimajo stika s širšim socialnim okoljem, se lahko ob zapustitvi institucije počutijo, kot da jih drugi ne sprejemajo in ne spadajo v to okolje. Ne zmorejo se adaptirati v okolje in sprejeti družbenih norm in vrednot, saj teh najverjetneje nimajo ponotranjenih. Ta občutek nepripadnosti in nesprejetosti pa je dejavnik, ki lahko mladostnike pahne v prestopništvo; počutijo se namreč izobčenci in v upanju, da jih bo družba s takšnim ravnanjem sprejela v širši socialni krog, se zatečejo k prestopništvu (Coles v Rener 2000: 94-95).

2.2.2 Mikrosocialni dejavniki

V strokovnih in laičnih govorih prevladuje teza o ključni vlogi družine v 'karieri' prestopnika – prestopniško vedenje »je le eno od različnih možnih znamenj, da je družina odpovedala pri tej, oni ali kar več svojih funkcijah« (Tomori 2000: 98), pri čemer običajno spregledajo širši družbeni kontekst, dejstvo, da se v družini »povezujejo procesi fizične in psihosocialne reprodukcije z navezovanjem na javne in formalne instance discipliniranja in normaliziranja« (Tomori 2000: 99).

T.i. 'funkcionalne' družine otroku omogočajo »razvijanje občutka lastne vrednosti, razvoj odnosa do avtoritete, učenje sposobnosti za obvladovanje stresov in socialnih spretnosti ter oblikovanje vrednostnega sistema, ki usmerja motive, vedenje in ravnanje posameznika« (Tomori 2000: 98). Prestopniki pa imajo, kot pravi Tomori, pogosto za seboj zelo različne

neugodne izkušnje s svojimi najbližjimi: pogoste spore, očitke, neustrezne kazni, žalitve, poniževanja in razvrednotenja, neprestane zavrnitve, brezbržnost za otrokove čustvene potrebe, telesno nasilje. Zato se ne počutijo varne in težko razvijejo zdravo samospoštovanje. Eden od načinov, kako lajšati to bolečino, je, da prevzamejo vlogo tistega, ki ponižuje druge .

Tomori poudarja pomen avtoritete, zgleđa – v funkcionalnih družinah bi naj razvoj odnosa do avtoritet potekal ob likih odraslih, ki spodbujajo, ščitijo, pomagajo, učijo in pohvalijo. Preko teh avtoritet otrok postopoma razvije zaupanje vase. Omejitve, ki mu jih postavljajo odrasli, so mu v pomoč. Prestopniki imajo le malokrat izkušnje s takšno avtoriteto, ob kateri bi se počutili varne in bi se lahko razvili v samostojne in trdne osebnosti. Avtoritete v njihovih življenjih so jih največkrat kaznovale, omejevale, prepovedovale in poniževale. Zato v njih že od otroštva dalje raste želja po uporabi, kljubovanju in boju z vsakršno avtoriteto.

V mnogih družinah, v katerih odraščajo bodoči prestopniki, je otrok prikrajšan za spodbude, pomoči in neštete skupne dejavnosti, ob katerih se otrok uči spretnosti za razreševanje mnogovrstnih nalog in načina spoprijema z neuspehi. Namesto vzpodbud pa so pogosto deležni kaznovanja (Tomori 2000).

Pomemben del vzgoje je postavljanje meja. Preko doslednega omejevanja vedenja, ki bi bilo za druge škodljivo, otrok spoznava, da je treba določene omejitve upoštevati. Postavljene meje, ki so preozke, toge in ostre in kršenje katerih sledi izrazito stroga kazen, spravljajo otroka v stisko. Negotovost pa povzroči tudi, če je otrok enkrat za neko vedenje kaznovan, drugič ne, tretjič pa je zanj celo pohvaljen. Otroku je zbežan tudi takrat, ko nima nobenih omejitev, ko mu je vse dovoljeno. Ko pa se v zunanem okolju sreča z najmanjšo omejitvijo, se počuti ogroženega in to razume kot osebni napad nase. Tomori opozarja, da mladoletne prestopnike pogosto usmerjajo odrasli, ki pa niso primerni vzgojitelji:

- odsoten in čustveno nedostopen oče,
- agresiven, kaznujoč in trd oče,
- pogosto alkoholiziran, neobvladan in impulziven oče,

- oče, ki ni vključen v širše socialno okolje,
- nemočna, resignirana, pasivna in pogosto tudi depresivna mati,
- hiperprotektivna, brezpogojno in nesmiselno zaščitniška mati,
- dominantna, oblastna in lastniška mati (Tomori 2000).

Tomori opozarja tudi na problem širšega socialnega prostora – družina, ki je v neprestanem konfliktu z okoljem, ne more spodbuditi osebnostnega razvoja otrok. Zato imajo lahko ti resne težave pri vključevanju v širši socialni prostor. Tomori pravi, da gre velikokrat za družine, ki so priseljene iz okolij z drugačnim vrednostnim sistemom, mladostniki pa novih pravil in vrednot ne morejo sprejeti za svoje in jih zato zavračajo (Tomori 2000).

Ob tem je potrebno opozoriti, da običajno sploh ne gre za različne vrednote in norme, ampak za odklanjanje s strani večinskega prebivalstva zaradi vnaprejšnje stigme priseljenih.

2.2.3 Osebnostne značilnosti

Predvsem individualna psihologija in psihiatrija poudarjata vlogo osebnostnih značilnosti in pri tem poskušajo razlikovati med lastnostmi, »ki so določene z njegovo naravo in jih je s svojo konstitucijo in temperamentom prinesel s seboj na svet«, ter med tistimi, ki jih posameznik »pridobi z razvojem v interakciji s svojim okoljem«, pri tem pa poudarjajo, da »se biološki in psihosocialni vplivi prepletajo in povežejo, se seštevajo in nevtralizirajo« (Tomori 2000: 96).

Med biološko pogojenimi lastnostmi raziskovalci za razvoj neprimerne vedenja najpogosteje navajajo njihovo impulzivnost. To je takojšnje odzivanje brez poprejšnjega premisleka, nestrpnost in slabše sposobnosti za obvladovanje čustev, jeze. Impulzivno se lahko občasno obnaša vsakdo, pri prestopnikih pa je zelo pogosto celoten slog vedenja povezan s splošnim slabim nadzorom impulzov (Earls 1995; Graham 1999 v Šelih 2000: 96). Mladoletni prestopniki naj bi zaradi višjega praga vzbujenja imeli večjo potrebo po

vznemirjenju. Za svoje dobro počutje potrebujejo veliko intenzivnega dogajanja, če tega ni, so napeti, nemirni in nestrpni. Zato pogosto s svojim početjem poskrbijo za razburljive okoliščine.

Ena izmed konstitucijskih lastnosti naj bi bila tudi ekstravertiranost, usmerjenost navzven. Veliko bolj so naravnani v akcijo in zunanja dogajanja kot pa svoj lastni notranji svet. Razgibana opravila imajo zanje mnogo večji čar kot pa posvečanje bolj umirjenim osebnim dejavnostim,

Med psihološkimi lastnostmi mladih prestopnikov raziskovalci običajno navajajo nezadovoljujočo samopodobo in nizko raven samospoštovanja, močno potrebo po sprejetosti v skupini vrstnikov, slabšo socialno zrelost, nesposobnost za prevzemanja odgovornosti.

Pri prestopnikih, ki pa imajo disocialne osebnostne motnje, strokovnjaki opažajo nesposobnost za vživljanje v čustva drugih, pomanjkanje občutka krivde, nesposobnost za učenje iz lastnih negativnih izkušenj (Tomori 2000).

3. ZAPOR KOT PRAKSA NADZOROVANJA IN KAZNOVANJA

Foucault (1984) meni, da zapor zaznamuje pomemben trenutek v zgodovini kazenskega pravosodja. Kmalu je postal samoumeven, postal je kraj, kjer se je z natančnim obdelovanjem teles naredilo ljudi krotke in uporabne. Sprva so zaporu dodajali še razne negativne prvine (npr. verige, slabo hrano, temačnost, pomanjkanje prostora, vlažnost, zatohlost), da bi bil bolj podoben pravi kazni, sčasoma so se ti dodatki zmanjševali in zaporna kazen je počasi prevzela svojo najpreprostejšo obliko: odvzem prostosti, katere dolžina je odvisna od kršitve (Kanduč 2006).

Zaporna kazen ima tri cilje: kaznovanje, zastraševanje in resocializacijo. Zapori združujejo nenavadno kombinacijo omejevanja, kaznovanje internega reda in rehabilitacije. Predstavljajo temeljni simbol družbene izločitve delinkventov in njihove stene predstavljajo mejo med čistim in umazanim. Zapor ni avtonomen sistem moči, temveč je inštrument države, ki ga oblikuje širše socialno okolje (Sykes 1958).

3.1 Rojstvo zapora

Zapiranje ljudi (omejevanje prostega gibanja) je opaziti že v srednjem veku. Takrat so ljudi zapirali v kleti, trdnjave, samostane, podzemne jame. Cilj tega je bil preprečiti pobeg osebe, ki je čakala na izrek in izvršitev kazni. Kaznovalna funkcija zapora je bila le izjema. Milutinović (v Kanduč 2007: 261) pravi, da je bilo več zapiranja v obdobju med 16. in 18. stoletjem, ko je primanjkovalo delovne sile.

Od 16. stoletja dalje so začeli v evropskih deželah ustanavljati posebne nadzorovalne ustanove za berače, potepuhe, brezdelneže, manj nevarne prestopnike, prostitutke, slaboumne, sirote in »pokvarjene« otroke (workhouses v Angliji, Zuchthäusern v Nemčiji). Tu so bili ljudje podvrženi prisilnemu delu v delavnicah, disciplinskemu režimu, katerega

funkcija je bila vcepljanje delovnih navad, učenje poklicnih veščin in popravljanje nezaželenih osebnostnih potez ali vedenjskih vzorcev. Leta 1596 so odprli amsterdamsko Rasphuis, ki je bila namenjena beračem in mladim prestopnikom. Zanj je bilo značilno prisilno delo (za mezdo), dosledni časovni raspored, natančen sistem prepovedi in obveznosti, nenehno nadziranje, opominjanje, duhovne vaje in druge metode za usmerjanje k dobremu vedenju. Iz tega modela so se razvili moderni zapori. Ker so zapori že kmalu postali predmet zgražanja, so se ves čas spreminjali. Poznamo več sistemov zapora:

- celični sistem (obsojenec se z osamitvijo izogne slabim zgledom, dela v izolaciji, pogloblja se vase, bere »svete« spise, razmišlja o zločinu, se kesa, sooča z očitki vesti, obžaluje zaradi preteklosti in se naposled »spreobrne«);
- »auburnski« sistem (imenuje se po zaporu v Auburnu, ki je bil odprt leta 1823, tu so bili obsojenci izolirani ponoči, čez dan pa so delali skupaj, vendar niso smeli komunicirati);
- »mešani« sistem (prevzgojno-korektivni in represivni);
- »progresivni« sistem stadijev (najprej osamitev v težkih življenjskih razmerah, nato skupno prisilno delo ter duhovna prevzgoja in končno pogojni odpust) (Kanduč 2007: 261).

Glavna funkcija zapora je videti obvladovanje delikventov. Zaporniški sistem ne temelji na oblasti, ki se razkazuje, kot je bilo to pred francosko revolucijo, temveč na oblasti, ki te gleda. Problem je namreč v tem, kako zapornika čim bolj učinkovito izpostaviti pogledu, v naslednjem koraku pa, kako čim bolje izpostaviti pogledu celoten družbeni prostor, ga napraviti preglednega in dostopnega kontroli. Panopticon prvi omenja Bentham. Izmisli si je arhitektonski model za reševanje nekega specifičnega problema, ki se je porajal bodisi v zaporih, šolah ali pa bolnišnicah. Izumil je tehnologijo oblasti, ki je bila izoblikovana tako, da je uspešno rešila problem nadziranja. Panopticon je kot laboratorij oblasti. S pomočjo opazovanih mehanizmov se povečata učinkovitost in zmožnost opazovanja človeškega obnašanja. Na vseh področjih oblast odkriva subjekte, ki bodo predmet opazovanja. Njegov model se je začel proti koncu 18. stoletja množično uporabljati (Foucault 1984: 195-225).

Kazensko zapiranje je od začetka 19. stoletja obsegalo odvzem prostosti in hkrati osebno preoblikovanje posameznika. Tako vlogo ima npr. delo v zaporu. »Je načelo reda in rednosti; s svojimi posebnimi zahtevami neopazno prenaša oblike rigorozne oblasti; telesa ukloni urejenim gibom, izključuje nemir in razvedrilo, uveljavlja hierarhijo in nadzor, ki ju obsojenci toliko bolj sprejemajo in tem globlje vtiskujeta v njihovo obnašanje, čim bolj sta del njegove logike« (Foucault 1984: 237). Prisilno delo navaja zapornika na marljivost, delavnost, načrtovanje, varčevanje, zmernost, odgovornost, samokontrolo, skrb za prihodnost in odlaganje zadovoljitev, zapolnjuje čas, odganja zablode domišljije in ustvarja občutek za lastnino (Kanduč 2007: 261).

Zapor kot kazen je torej aparat, ki naj bi s svojim redom močno prispeval k prevzgoji obsojencev. Kot disciplinski aparat se ukvarja z vsemi vidiki obsojenega posameznika, z njegovim fizičnim urjenjem, delovno spretnostjo, vsakodnevnim obnašanjem, z dispozicijo in deluje na posameznika nepretrgoma. Zapor se je konec 18. in v začetku 19. stoletja spremenil iz marginalne v centralno institucijo.

3.2 Kaznovanje in prevzgoja

Nova kaznovalna oblast se je uveljavila kot splošna funkcija družbe, ki se enako izvršuje na vseh njenih članih in v kateri je vsak izmed njih enako zastopan. S tem, ko je iz zapiranja naredila najprimernejšo kazen za vse oblike prekrškov, se je vzpostavila nova vrsta oblasti, s pravosodjem, ki je za vse enako. Zapor je kmalu postal samoumeven in tako globoko zvezan s samim delovanjem družbe, da je vse druge kazni potisnil v pozabo. Temelji na preprosti obliki odvzema prostosti, ki ima (vsaj navidezno) za vse ljudi enako ceno in tako omogoča, da po časovni spremenljivki natančno ovrednotimo kazen. S tem, ko zapor obsojencu odvzame čas, vzpostavlja kvantitativne ekvivalence med prestopki in trajanjem kazni ter konkretno izvaja idejo, da kršitev ni oškodovala le žrtve, temveč vso družbo (Foucault 1984). Ideja kaznovanja je enostavna: oseba, ki je zagrešila kaznivo dejanje, mora v zameno trpeti. Država ima pravico, če ne celo moralno obvezo, da kaznuje posameznika, ki je kršil zakon. Zakon ne kaznuje samo z odvzemom prostosti, ampak tudi

z vzpostavljanjem težkih pogojev, pod katerimi mora zapornik živeti. Zastrasovanje temelji na izločitvi posameznika iz družbe in na pogoju, da je prestajanje kazni neprijetno (Sykes 1958).

Zapor pa v 19. stoletju dobi drugo vlogo, in sicer spreminjanje posameznikov. Glavni namen kazni, ki jo nalaga zakon, je sicer res plačilo za zločin, vendar pa hoče le-ta z njo doseči tudi poboljšanje zločinca. Zapor presega goli odvzem prostosti, saj so korekcijske tehnike prav tako del institucionalnega ogrodja kazenskega zapiranja, zato mora biti tudi izčrpen disciplinski aparat. Ukvarjati se mora z vsemi vidiki posameznika, njegovim fizičnim urjenjem, delovno spretnostjo, vsakdanjim obnašanjem, moralno, dispozicijami. Njegovo učinkovanje mora biti kontinuirano, preneha lahko šele takrat, ko je njegova naloga končana. Tistemu, na katerega učinkuje, mora vsiliti nov »jaz« (Foucault 1984). Namen resocializacije je »prevzgoja« zapornikov, da po vrnitvi iz zapora ne bi več izvrševali kaznivih dejanj. Resocializacija je proces sprejemanja norm in vrednot določene skupine (Žišt 2002).

Danes mnogi zapori skušajo resocializirati zapornika tako, da poskušajo znotraj zapora imitirati zunanje okolje. Zapornikom so na voljo zdravniška oskrba, rekreacija, izobraževanje, knjižnica, obiski ... Vse to z namenom, da bo zapor bolj podoben življenju na prostosti. S takšnim ravnanjem poskušajo vplivati na vedenje zapornikov po zapustitvi zapora, saj naj bi bilo to nedelikventno (Sykes 1958). Za zapornike sta poleg življenja v zaporu namreč kritični predvsem dve točki: prehod s prostosti v zapor in vrnitev na prostost. Tukaj bi morale ukrepati posebne službe, ki bi jim nudile pomoč pri vzpostavljanju novega načina življenja (Brinc 1976: 91).

3.3 Kritika zapora

Foucault (1984) ugotavlja, da so se že kmalu po nastanku zapora začele številne reforme zapora. Zaporji so postali predmet zgražanja zaradi prenatrpanosti, umazanije, slabega zraka, bolezni, mešanja različnih kategorij prestopnikov, slabe prehrane, naporega dela, krutosti, nasilja, korupcije, samovolje nadzornikov, neindividualiziranega obravnavanja in recidivizma (Kanduč 2007).

Foucault ugotavlja, da se celo zgodovino (vse do danes) ponavljajo praktično iste kritike na račun zapora:

- zapori ne zmanjšujejo obsega kriminalitete, lahko jo le povečujejo, spreminjajo;
- zapiranje povzroča povratništvo – ko pride človek iz zapora, ima več možnosti, da se vrne vanj, kakor prej;
- v zaporu prihaja do prestopkov zaradi načina življenja obsojencev;
- pogoji, ki jih postavljajo izpuščenim ujetnikom, jih obsojajo na povratništvo;
- zapor oblikuje prestopnike posredno že tako, da potisne v bedo jetnikovo družino (Foucault 1984: 261-264).

Največji očitki na račun zapora torej v glavnem izvirajo iz ocene, da zapor ne opravlja dobro svojih uradno razglašanih funkcij: ne zmanjšuje kriminalitete, ampak celo vzpodbuja povratništvo in »proizvaja« prestopnike.

Abolicionisti so kritike zapora razširili na kazenskopравни sistem v celoti. Očitajo mu da:

- so kazni izključevalne, ne pa reintegrativne,
- kaznovalna praksa ne sramoti toliko protipravnih dejanj, kolikor stigmatizira storilce,
- je kazenskopравни sistem nefleksibilen, birokratski, centraliziran, organiziran »od zgoraj navzdol«, kolonializatorski,
- je kazensko pravo usmerjeno k sankcioniranju storilca, ne zadovoljuje pa potreb oškodovane žrtve,
- je kazenskopравни sistem v najboljšem primeru nekoristen, v najslabšem pa škodljiv in kontraproduktiven, saj ne rešuje problemov, ampak jih (s

»prizonizacijo«, stigmatizacijo, segregacijo, etiketiranjem, degradacijo in institucionalizacijo) zaostruje in povečuje,

- kazenskopравни sistem ne uresničuje specialne in generalne prevencije,
- je kaznovanje nemoralno, saj implicira zavestno zadajanje »zaslužene« bolečine človeškemu bitju,
- je kaznovanje nepravilno, saj je skrajno selektivno in pristransko (omejeno na nezakonita ravnanja posameznikov v nižjih slojih stratifikacijske piramide),
- kazen predvideva zgolj individualizirano krivdo in ne v kolikšni meri obstoječi sistem pripomore h generiranju »kriminalnih« motivacij in dejanj (Kanduč 2006: 205-206).

Kanduč ugotavlja, da kazenskopравни sistem ne more biti učinkovito sredstvo za preprečevanje kriminala, saj ne more učinkovati na ključne družbene, politične, kulturne in ekonomske razmere, ki določajo problematične vedenjske vzorce (Kanduč 1996: 239).

Foucault (1984) meni, da je potrebno problem neuspešnosti zapora postaviti nekoliko drugače. Vprašati se moramo, čemu služijo pojavi, ki jih zapor neposredno producira in ki so predmet številnih kritik. Zapor je po njegovem mnenju koristen predvsem za oblast (vladajoči razred), saj ji omogoča politično nadzorovanje podrejenih razredov. Po eni strani je globoko zakoreninjen v praksah discipliniranja, ki so značilne za sodobno družbo in se po svoji naravi ne razlikuje bistveno od institucij izobraževanja, proizvodnje in zdravstva, saj je zgolj kvantitativna razširitev prisile, ki je sicer endemična v družbi nadzorovanja (družbi, katere cilj je čim večja normalizacija odklonskosti, torej ustvarjanje ubogljivih, koristnih in učinkovitih posameznikov, ki se podrejajo veljavnim standardom primernega vedenja). Po drugi strani pa preko navidezne neučinkovitosti opravlja še neko drugo nalogo: v družbi nenehno producira posebno obliko nezakonitih pojavov, ki služijo politični dominaciji, kar pomeni, da njihov bistven namen ni v odpravljanju kršitev, pač pa v njihovem razlikovanju, distribuiranju in uporabljanju in da kršenje zakonov uvršča v splošno taktiko podrejanj. Zapor torej s tem, da mu spodleti, ne zgreši svojega namena. Uspe mu izzvati posebno obliko ilegalizma (prestopništva), ki ga je mogoče ločiti, osvetliti

in organizirati kot relativno zaprto okolje, v katerega je lahko prodreti in ki je skrivoma zelo koristen in uporaben, kajti:

- prestopništvo obsega kazniva dejanja, ki simbolično povzemajo vsa druga, ter obenem omogoča, da ostanejo v senci tiste oblike škodljivih dejavnosti, ki jih oblast zaradi lastnih koristi tolerira;
- prestopništvo je s političnega in ekonomskega zornega kota razmeroma nenevarna oblika nezakonitih pojavov, omejeno praviloma zgolj na dejanja posameznikov, katerih žrtve so največkrat člani nižjih razredov;
- prestopništvo kot vidna in očitna oblika nezakonitih pojavov vzbuja neodobravanje, ogorčenje, strah in negotovost posameznikov ter ustvarja odklonska stališča do kršenja zakonov.

Petrovec opozarja na temeljno dilemo koncepta zapora kot prevzgojne ustanove:

»Če želimo na človeka vplivati in tudi kaj spremeniti v njem, ga moramo spoznati. Če ga želimo spoznati, mu ne smemo predpisovati vedenja, ampak ga moramo dopuščati. Če ga moramo dopuščati, moramo ustvariti svobodno okolje« (Petrovec 2007: 77).

Znajdemo se torej v dilemi, ko moramo iz zapora ustvariti za človekovo vedenje svobodno okolje, ker bomo o zaporniku le tako izvedeli bistvene stvari. Dokler pojmuje zapor le kot prostor obvladovanja skozi dosleden nadzor, toliko časa je ta projekt le iluzija. Dokler bomo predpisovali zapornikovo vedenje s hišnimi redi in še z vrsto predpisov, bomo spoznavali le tisto, kar predpisujemo, torej obvezno vedenje. Tako dolgo prestopnika ne bomo spoznali v pravi luči. Če ukinemo večino nesmiselnih pravil in sankcij, spoznamo zapornikovo vedenje, ki je v skladu z njegovim moralnim svetom. Ta poizkus so uresničili v enem izmed slovenskih zaporov. Odpovedali so se številnim oblikam nadzorovanja, zavod so vodili brez hišnega reda, ki je v drugih zaporih omogočal življenje po pravilih in preprečeval kršitve. Svoboda v zaporu je delovala. Brez prisile, sankcij so se lahko dogovorili o večini stvari, obsojeni so skoraj polovico časa prebili doma, nekateri, ki so delali v delovnih organizacijah, še veliko več. Povratništvo je bilo minimalno, počutje zaposlenih in obsojenih pa je bilo zelo dobro. Postalo je jasno, da le svoboda omogoča

najboljši nadzor. Posebnost tega nadzora je, da ni le obojestranski, ampak vsestranski (Petrovec 2007: 77-78).

3.4 Zapor in kaznovalna politika

Zaporniški sistem vzbuja pozornost javnosti takrat, ko gre za grobe kršitve človekovih (zapornikovih) pravic ali če v zaporih prihaja do uporov. V ostalih primerih se zdi, da zapor živi svoje odmaknjeno, na rob družbe postavljeno življenje, v katero malokdo posega, in je tudi izven širšega družbenega interesa. Poleg tega je to občutljiv instrument, na katerega vplivajo splošne družbene razmere. Včasih si prav zapor izberemo za ogledalo družbe, saj nekako odseva raven civilizacije določenega družbenega sistema. Za civilizacijski kriterij jemljemo tudi druge družbene organizme, najraje take, ki so marginalni, torej tiste, ki jih mi sami s postopkom stigmatizacije uvrščamo na družbeno obrobje.

Da bi si lažje predstavljali položaj in usodo današnjih zaporov, je potrebno predstaviti nekatere ideje kaznovalne politike v današnjem svetu. Martison je napadel sistem, katerega učinkovitost je bilo težko meriti. Menil je, da tretmanska prizadevanja nimajo očitnega vpliva na zmanjševanje kriminalitete. Njegov pristop je najbolj ustrezal zagovornikom trde roke, varuhom reda in zakona ter zagovornikom pravičnostnih modelov. Najmočnejšo podporo je dobil pri politikih. Težko pa je določiti vpliv politike na oblikovanje javnega mnenja. Raziskave so pokazale, da javnost zahteva strogo kaznovanje zlasti v ZDA, Kanadi, Veliki Britaniji in v državah vzhodne Evrope. Nekoliko manjša je takšna zahteva v Nemčiji, Švici, Belgiji in Franciji, saj so tu bolj naklonjeni alternativnim sankcijam. V Ameriki se soočajo z epidemično naravo prenaseljenosti v zaporih (Petrovec 1991).

Tudi pri nas je v 90-ih letih mogoče zaznati večjo nestrpnost do storilcev kaznivih dejanj, težnjo po bolj represivnem ravnanju z njimi in manj tolerance v odnosu do zapornikov. Ta proces je široko družbeno pogojen in ga ni mogoče povsem ustaviti. Postavlja pa se vprašanje, ali obstaja nevarnost, da bi te tendence prevladale, tako da bi iz demokratičnega

režima v naših zaporih, ki so ga zaznamovale odprtost, tendenca k pomoči, čim manj izolacije, zašli v nasprotno skrajnost in bi položaj v zaporu hudo poslabšali (Mlinarič v Zorc 1993: 93-94).

Petrovec (Večer 2007) ugotavlja, da v Sloveniji prevladuje javno mnenje, ki zagovarja učinkovitost represije, vanjo spada (resda v skrajnih primerih) tudi smrtna kazen. Prejšnja oblast, ki je bila manj demokratična, nikoli ni pomislila na več kot 15 let zapora oziroma izjemoma dvajset. Meni, da je bilo to zato, ker je bil človek, celo delikvent, vrednota in so bili zavezani z njim ustrezno ravnati. V zaporih ni bilo nikoli z rožicami posuto, a marsikje je bilo dobro in strokovno zastavljeno delo, ki je večino obsojenih z njihovim sodelovanjem privedlo na poštena pota po prestani kazni – za to pa je potrebna socialna država. Vendar država ne bo priznala, da je sama odgovorna za znaten del kriminalitete, ker je ne želi preprečevati. S tem, ko ustvarja izrazito družbeno razlikovanje med bogatimi in vse večjim številom revnih, dodaja levji delež k razočaranju, nemoči, nestrpnosti, tudi agresivnosti, ki se nabira v ljudeh. Slovenija že brez dosmrtnega zapora nesmiselno povečuje represijo. Kriminaliteta se nikakor ne povečuje tako kot zapiranje ljudi. Najhujših dejanj je celo manj, zapori pa so se v nekaj letih napolnili za sto odstotkov. Obseg nasilnih dejanj se v Sloveniji zmanjšuje, to je še najbolj očitno pri umorih, ki jih je bilo v dveh obdobjih za polovico manj.

V zvezi z zaporom je pogosto slišati opazko, da vse bolj postaja podoben »hotelu«, kakor »zaresni kaznovalni instituciji«. Razlog tiči v tem, ker za marsikoga življenje na prostosti precej podobno življenju v zaporu. Večina ljudi (zaradi ekonomskega stanja) večino svojega življenja posveti heteronomnim opravilom, predvsem plačanemu delu in dejavnostim, ki se nanj logično nanašajo (kot so pot na delo in nazaj domov, priprava na delo, izobraževanje za delo ali »kuliranje« negativnih reperkusij, ki jih posameznik občuti zaradi pretiranega ali stresnega dela), le malo časa pa preživijo v družinskih celicah, ki jih nekateri dokaj upravičeno označujejo kot »zapore«, prostega časa ostane zelo malo. To pomeni, da je polje svobode v današnjih družbah še vedno zelo omejeno. Posameznik je pravzaprav svoboden le pri izbiri svoje nesvobode, plačane službe. Od tu naprej pa se mora ravnati po diktatu drugih, v skladu s funkcionalnimi imperativi institucij, kjer je trenutno

»inkarceriran«. Rešitve takšnih problemov ne moremo iskati v zaostrovanju že tako in tako neprijetnega in bolečega zaporniškega sistema, ampak v širjenju svobode tistih, ki so na prostosti, torej skrajšanju delovnega časa in bolj izenačeni porazdelitvi dohodka in bogastva (Kanduč 2007: 217-218).

4. MLADI IN ZAPORNA KAZEN

Bortner in Williams (1997) pišeta, da je najpomembnejši cilj zapora, da se mladostnikom pokaže, kako lahko preživijo in uspejo v njihovem okolju (družina, družba). Menita, da se je zelo težko spopasti s težavami, ki jih mladostniki prinesejo s sabo (droge, kriminalne združbe). Ovirajo pa jih tudi socialne in ekonomske razmere, tako da je težko doseči zastavljene cilje. Za mlade ljudi odhod domov velikokrat pomeni prihod v revščino, nezaposlenost, alkohol in droge, saj se v zunanjem svetu ni nič spremenilo. V svoji raziskavi, ki sta jo delala med bivšimi zaporniki, sta prišla do več ugotovitev. Veliko prestopnikov je imelo težave z drogami, preden so prišli v zapor, v zaporu pa ne smejo uživati drog, oziroma je dostop do drog zelo omejen ali pa ga ni bilo. Vendar se ti mladi slej kot prej vrnejo v družbo, kjer so droge prisotne in zopet padejo v začaran krog.

4.1 Sistem mladoletniškega sodstva v Sloveniji in ukrepi

Posebno obravnavanje mladoletnih prestopnikov se je izoblikovalo ob koncu 19. stoletja. Zaradi razvoja družbenih znanosti in pod vplivom njihovih spoznanj so pričeli opuščati takratno mnenje o mladoletnem delikventu kot delikventu s svobodno voljo, ki se sam odloči za greh in mora biti zato kaznovan. Nove ugotovitve so videle glavni vzrok delikventnega obnašanja v otrokovem okolju. Zato naj bi bila sodišča pozorna predvsem na otrokovo osebnost in njegove potrebe in naj se ne bi posvečala samo dejanju in odgovornosti zanj. Torej so otroci in mladoletniki manj odgovorna bitja v razvoju, ki jih moramo obravnavati vzgojno, z več prizanesljivostmi, bolj individualizirano, z namenom pomoči, usmerjanja in spodbujanja razvoja (Dekleva 1998: 35).

Mednarodni dokumenti se torej zavzemajo za odvzem prostosti otrokom le v skrajnih primerih, hkrati pa prepovedujejo telesno kaznovanje in smrtno kazen (Filipčič 1998):

»Mladoletniki so bitja v razvoju in zato morajo imeti vsi ukrepi zoper nje vzgojno naravo«
(Svet Evrope).

»Reakcija mora biti vselej v sorazmerju z okoliščinami in težo postopka, z mladoletnikovimi potrebami in njegovimi razmerami, pa tudi s potrebami družbe« (Pekinška pravila, v Filipčič 1998: 27).

Potrebe družbe so zadovoljene, če se otrok ponovno vključi v družbo in prevzame dejavno vlogo v njej. V Konvenciji o otrokovih pravicah pa je dan poudarek razvijanju »otrokovega občutka za dostojanstvo in vrednost«, kar pa ni mogoče doseči v pravnih sistemih z zastraševalno in kaznovalno usmeritvijo. Pri odločanju o ukrepih zoper mladoletnika mora pristojni organ poleg njegove osebnosti in potreb po vzgoji vedno upoštevati tudi okoliščine in težo prestopka. Zaradi spoštovanja človekovih pravic, blaginje otroka in razvoja njegove osebnosti, mora biti odvzem prostosti izrečen le v skrajnih primerih in za najkrajši potreben čas (Pravila iz Havane 2, Konvencija o otrokovih pravicah v Filipčič 1998).

Kazenska zakonodaja je leta 1995 na področju mladoletniškega prestopništva v Sloveniji prinesla več novosti:

- poravnati se z obtožencem tako, da mladoletnik s plačilom, z delom ali kako drugače povrne škodo,
- opraviti delo v korist humanitarnih organizacij ali lokalne skupnosti,
- udeležiti se programov socialnega treninga (Dekleva 1996).

Slovenija je v svoj kazenskoopravni sistem sprejela ožjo opredelitev mladoletniškega prestopništva in v tem okviru obravnavajo samo kazniva dejanja mladoletnikov, ki jih kazenski zakon določa kot kazniva dejanja in jih storijo mladoletniki, osebe med 14. in 18. letom starosti. Tako se mladoletniku, ki je bil ob storitvi kaznivega dejanja že star 14 let, ni pa še bil star 16 let, smejo izreči le vzgojni ukrep. Kazensko odgovornemu starejšemu mladoletniku pa se lahko izreče tudi denarna kazen ali mladoletniški zapor, ravno tako pa tudi prepoved vožnje motornega vozila ali izgon tujca iz države (Kazenski zakonik 2000: 72.člen).

Strokovnjaki ocenjujejo, da je slovenska kazenska zakonodaja sodobna in sledi vsem sodobnim težnjam. Vendar pa vprašanje zastopnika mladoletnika ni ustrezno rešeno,

moteče pa je tudi dejstvo, da je mladoletnik priprt skupaj s polnoletnimi osebami. Zakon pa zavezuje vse pristojne organe, da čim hitreje ukrepajo, kar pa se v praksi še ne uresničuje v zadovoljivi meri. Strokovnjaki priporočajo posebno pravosodje za mladoletnike, posebne postopke in ločen sistem kazenskih sankcij, česar, za razliko od Evrope, še nimamo. Da bi se izognili stigmatizaciji, dajejo vedno večjo prednost pedagoškimi pristopom in ukrepom, s čimer se uresničujejo priporočila o čim manjši uporabi ukrepa odvzema prostosti storilcem kaznivih dejanj. V letu 2002 so državna tožilstva od vseh sankcij izrekla 91 % zunajzavodskih ukrepov. Od vseh ovadenih mladoletnikov pa je bilo manj kot 2 % takih, ki so bili zaradi teže storjenega dejanja in osebnostne problematike obsojeni na strožje kazni (Antončič 2005).

Ravno zaradi teh stališč me je zanimalo, kako se mladi, ki so obsojeni na najstrožjo kazen, tj. torej zapor, znajdejo na prostosti. Kako zapor vpliva na njihova življenja, na njihovo nadaljnje izobraževanje, poklic, sklepanje prijateljstev, ustvarjanje družine. Zanimalo me je, kakšna so njihova pričakovanja – raziskavo o tem sem opravila v Zavodu za prestajanje mladoletniškega zapora in kazni zapora Celje. Ker pa so v zaporu le trije mladoletniki, sem se odločila, da bom opravila raziskavo za mladostnike.

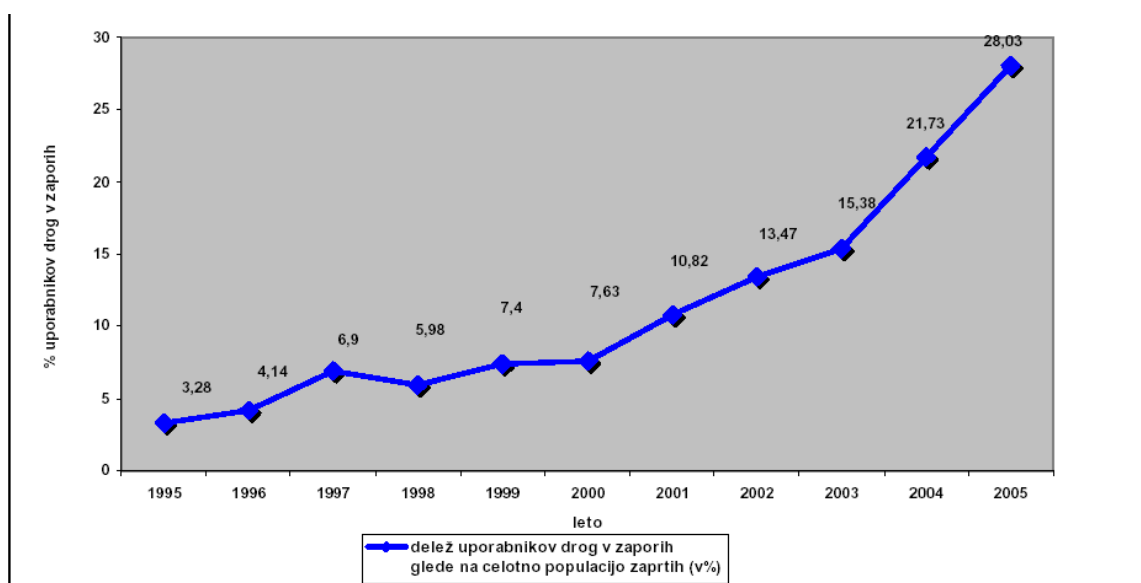
4.2 Ilegalizmi v zaporu

V javnih in strokovnih službah uporabo prepovedanih drog neposredno povezujejo z mladimi. Podatki kažejo, da uporaba prepovedanih drog med mladimi v zaporu narašča, zato moram nekaj povedi nameniti tudi tej temi.

Podatki Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij v Republiki Sloveniji kažejo, da je od leta 1996 do 2000 populacija zapornikov naraščala. Delež uporabnikov drog v zaporih glede na celotno populacijo zaprtih oseb stalno narašča. V letu 2000 je delež znašal 7,6 %, v letu 2001 je narasel na 10,8 %, v letu 2003 na 15,4 %, v letu 2004 na 21,7 %, po zadnjih podatkih pa je ta v letu 2005 znašal že 28,03 %.

Število zaprtih oseb s težavami s prepovedano drogo narašča zlasti med novo sprejetimi osebami. Odstotek tistih, ki v zaporih prejemajo metadonsko zdravljenje, glede na število uporabnikov drog v zaporih, je v obdobju od 2000 do 2004 v povprečju znašal okrog 40 %.

Graf 1 : Delež uporabnikov prepovedanih drog v zaporih glede na celotno populacijo zaprtih v %, 1995-2005, Slovenija

Vir: Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij RS

(Drobne, Lovrečič 2007:228).

Podatki za obdobje 2000-2005 kažejo, da v Sloveniji delež uporabnikov drog v zaporih strmo narašča, delež vključenih v metadonski program v enakem obdobju pa niha.

Tabela 1: Število vseh zaprtih oseb, uporabnikov prepovedanih drog v zaporih, število in delež vključenih v metadonski program, 2000-2005 v Sloveniji

Št. oseb/leto	2000	2001	2002	2003	2004	2005
število vseh zaprtih oseb	6703	6302	5219	4725	4344	3097
število oseb/uporabnikov drog v zaporu	512	682	703	727	944	868
% uporabnikov drog, glede na št. vseh zaprtih oseb	7,6%	10,8%	13,5%	15,4%	21,7%	28,03%
število oseb vključenih v metadonski program	172	347	222	334	380	382
% oseb, na metadonskem zdravljenju, glede na št. oseb, ki uporabljajo droge v zaporu	33,6%	50,9%	31,6%	45,9%	40,3%	44,0%

Vir: Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij RS

(Drobne, Lovrečič 2007: 229).

V slovenski zaporih so na analizi dveh manjših vzorcev (vključeni so bili zaporniki iz šestih centralnih zavodov in enega prevzgojnega doma) v dveh zaporednih letih (76 zaprtih oseb v letu 2002 in 63 zaprtih oseb v letu 2003) pokazali na nekatere značilnosti zaprte populacije s težavami s prepovedano drogo: večina oseb je bila že pred prihodom v zapor obravnavana, med njimi je največ moških povprečne starosti 24,8 let, večina je bila pred prihodom v zapor nezaposlena, manj kot polovica je imela dokončano le osnovno šolo, manj kot polovica je živela pri starših, glavna droga, zaradi katere so poiskali pomoč, je bil heroin, ki so si ga vbrizgavali, najnižja starost pri prvi uporabi droge je bila 14 let.

4.3 Stigma ¹

Stigmatizacija ljudi, ki so prestali zaporno kazen, je ključni dejavnik v razvoju t.i. moralne kariere zapornika. Mlade v zaporu učijo, da jim bo lažje, če si bodo našli nove prijatelje. Brown in Williams (1997) ugotavljata, da večina mladostnikov v zaporu dvomi, da bi si lahko našli prijatelje, ki niso člani kriminalnih združb ali nimajo opravka z drogami, saj je zunaj težko najti ljudi, ki bi na njih pozitivno vplivali. Mladi si želijo, da bi bilo življenje zunaj drugačno, nekateri pa nanj še niso pripravljeni. Veliko mladostnikov se dejansko pridruži kriminalnim združbam, ker jim dajejo občutek varnosti in pripadanja. Po vrnitvi iz zapora so bili mladostniki soočeni s socialno in ekonomsko resničnostjo. Skoraj brez izjeme je bilo življenje za vse težko, prav tako pa so imeli zelo omejene možnosti za začetek novega življenja. Tisti, ki so želeli nadaljevati šolanje ali se zaposliti, večinoma v svojih poskusih po spremembi niso dobili podpore. Le malo jih je našlo službo. Zgodilo se je, da so delojemalci jasno povedali, da ne želijo zaposliti nekoga, ki je prišel iz zapora, ko pa imajo na voljo ljudi, ki so pravkar končali šolanje in niso prišli navzkriž z zakonom. Sanje, da se bo življenje spremenilo, so se pogosto razblinile zaradi zahtev okolja in nenehnih padcev.

Kecmanović (v Javornik 1991: 14) o stigmatizaciji pravi: »Nazadnje se neizprosnost družbe, ko gre za vprašanje spoštovanja vnaprej določenega manifestacijskega polja patološkega, odraža tudi v bolj ali manj trajnem nesprejemanju tistega posameznika, ki se je, vsaj enkrat, znašel »na drugi strani meje«, na področju patološkega. Tudi če ga čuvaji patološkega (psihiatři, sodniki, čuvaji zaporov, popravnih domov ipd.) izpustijo na drugo stran, bo ta posameznik s seboj prinesel mejo: on bo živa meja. Do njega bo normalno, z njim se bo začinjalo patološko.«

¹ V nalogi se navezujem na Goffmanovo definicijo stigme, po kateri je ključno to, da v odnosu z določeno osebo »tej osebi ne izkazujemo tistega spoštovanja in priznanja, ki bi ji sicer pripadalo glede na njen splošni družbeni položaj oziroma bi ji pripadalo, če ne bi imela določenih »kritičnih« lastnosti« (v Nastran Ule 2000: 186-187).

Stigmatizacija prispeva k razmejevanju in obvladovanju odklonskih posameznikov: tisti procesi, ki bi morali odpravljati deviantnost, jo ravno potrjujejo in utrjujejo. Pri tem imajo pomembno vlogo različne institucije, ki definirajo določene osebe kot deviantne in prav s tem prispevajo k potrjevanju posameznika v njegovi deviantnosti in k vzpostavljanju trajnega nadzora nad njim (Javornik 1991). Posameznik se najprej sicer bori proti stigmi, vendar so zunanji pritiski tako močni, da popusti, če nima v okolju ljudi, ki bi mu v teh prizadevanjih stali ob strani in mu verjeli. Podredi se stigmi, ki mu je dodeljena, in postane deviant. Stigma omejuje osebne in ekonomske možnosti ter človekove vloge se neizogibno spremenijo (Shoham v Meško 1997: 25). Po teoriji etiketiranja je najbolj kritičen tisti trenutek, »ko okolje posameznika zaznamuje kot deviantno osebnost. Od tega trenutka dalje se spremeni samopercepcija in družbeni status osebe. Vedenje je med drugim tudi posledica razmerja družbe do posameznika« (Becker v Meško 1997: 24-25). Zavestna in nezavedna diskriminacija stigmatiziranih še otežuje njihov položaj in ne preseneča, če se mladi ponovno zatečejo k kriminalu – kriminalne združbe neredko nudijo iluzijo varnosti, ki jo iščejo zaman.

Tudi Foucault (1984) govori o povratništvu, ker meni, da pogoji, ki jih postavljajo izpuščenim zapornikom, usodno vplivajo na povratništvo. Nadzoruje jih policija, ker jim določijo bivališče ali pa jim prepovedo bivanje, ker pridejo iz zapore le s potnim listom, ki ga morajo pokazati povsod, kamor gredo, in ta omenja obsodbo, ki so jo prestali. Najpogostejši dejavniki za povratništvo so brezposelnost, prepoved bivanja in potepuštvu.

5. EMPIRIČNI DEL

5.1 Uvod

Na začetku nekaj besed o Zavodu za prestajanje mladoletniškega zavora in kazni zavora Celje, kjer sem delala raziskavo.

Dovoljenje za opravljanje raziskave sem dobila od Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij.

V celjskem zavoru prestajajo zavorno kazen naslednje kategorije obsojenih (informacije mi je v pogovoru posredoval vodja pedagoške službe v celjskem zavoru Ivan Kos):

- mladoletniki z območja vseh sodnih okrožij v Republiki Sloveniji, ki so obsojeni na mladoletniški zavor;
- mlajši polnoletni obsojenci do 23. leta starosti z območja vseh sodnih okrožij v Republiki Sloveniji, ki so obsojeni na kazen zavora nad eno do treh let ali jim ostanek kazni po vštetju pripora ne presega treh let zavora;
- obsojenke z območja sodnega okrožja Celje, obsojene na kazen zavora do dveh mesecev ali jim ostanek kazni po vštetju pripora ne presega dveh mesecev zavora;
- osebe, kaznovane s kaznijo zavora v postopku o prekršku z območja celjske in okoliških občin;
- osebe, zoper katere je odrejen pripor na podlagi sklepa pristojnega preiskovalnega sodnika z območja sodnega okrožja Celje.

Osnovni namen izvrševanja kazni je usposabljanje obsojenca in mladoletnika za življenje na prostosti v skladu z veljavnimi pravnimi in moralnimi normami.

Cilji so: pripraviti obsojenca na čas po prestani kazni (brez kaznivih dejanj), specialna prevencija – pravni vidik (zaščita družbe), generalna prevencija (namen zastraševanja).

18. 1. 2008 je bilo na prestajanju kazni v Celju 43 obsojencev, od tega 3 mladoletniki, žensk ni bilo. V uklonilnem zavoru jih je 8 in 42 pripornikov, med katerimi so 3 ženske.

Obsojenci so v glavnem zaprti zaradi premoženjskih prestopov (tatvine, ropi), vzrok zanje pa so predvsem droge. Podobno je v vseh slovenskih zaporih.

Osnovna naloga je torej priprava na življenje zunaj. S tem se največ ukvarja oddelek za vzgojo, kjer so zaposleni socialna delavka, 4 pedagogi in pogodbeno psihologinja.

Takoj ko pride zapornik v zapor, se začne obravnava. Najprej navežejo stike z družino, nato predvidijo, kaj bodo obsojenci počeli, ugotovijo, ali je potrebna kakšna obravnava (droge, alkohol). Razporedijo jih na delo, v izobraževanje, vključijo v programe odvisnosti (individualno ali skupinsko). Ampak z vsem navedenim se mora strinjati tudi obsojenec, drugače lahko predlaga druge rešitve. To se imenuje IPT – individualni program tretmaja ali program obravnave. Večina mladih dela, saj na delo vežejo izhode in tako jim čas hitreje mineva.

Mladi prestajajo kazen v 4 oddelkih:

- zaprtem,
- polodprtem,
- kombiniranem (mladoletniškem ali oddelku brez drog).

V zavodu lahko mladi delajo, se izobražujejo, se udeležujejo prostočasnih dejavnosti (fityesa, joge, likovne dejavnosti, video programov (TV), lahko pa izdelujejo tudi glasilo).Včasih dobijo obiske od zunaj: dijake iz srednjih šol z dramskimi igrami ali potopisne predavatelje. Da je mladim bolj zanimivo, organizirajo tudi izmenjave med zavodi. Na Dobu organizirajo nogometno prvenstvo, v Kopru namiznoteniško, v Celju pa šahovsko prvenstvo. Neposredno pred datumom odpusta pomagajo mladim poiskati zaposlitev in tistim, ki nimajo doma, tudi primerno nastanitev. Zato sodelujejo s Centrom za socialno delo, z Zavodom za zaposlovanje, z upravnimi enotami in občinami.

5.2 Hipoteze

V empiričnem delu preverjam naslednjo hipotezo:

H1. Mladi na prestajanju zaporne kazni imajo pesimistična pričakovanja glede svoje prihodnosti.

H1a. Mladi na prestajanju zaporne kazni menijo, da jim bo zapor zaznamoval življenje.

H1b. Mladi na prestajanju zaporne kazni nimajo določenih načrtov o tem, kaj bodo počeli v prihodnosti.

5.3 Opis vzorca in podatkov

Izbrala sem kvantitativno metodo dela – anketo, ki vključuje vprašanja zaprtega in odprtega tipa. Za podrobnejšo analizo sem uporabila še kvalitativno metodo – polstrukturiran intervju. Vse to sem opravljala v Zavodu za prestajanje mladoletniškega zavora in kazni zavora Celje. V raziskavo je bilo vključenih 28 mladih na prestajanju kazni, starih od 20 do 36 let, kot je razvidno iz spodnje tabele. Največ jih je starih od 20 do 23 let.

Tabela 2: Povprečna starost mladih na prestajanju zaporne kazni

<i>Povprečna starost mladih na prestajanju zaporne kazni</i>	<i>f</i>
od 20. do vključno 21. leta	4
od 21. do vključno 22. leta	5
od 22. do vključno 23. leta	10
od 23. do vključno 24. leta	1
od 24. do vključno 25. leta	2
od 25. do vključno 26. leta	1
od 26. do vključno 27. leta	0
od 27. do vključno 28. leta	1
od 28. do vključno 29. leta	1
od 29. do vključno 30. leta	2
nad 30	1
SKUPAJ	28

Tabela št. 3 prikazuje dolžino predvidene kazni. Večina mladih na prestajanju zaporne kazni, ki so bili vključeni v raziskavo, ima predvideno kazen od 3 do 36 mesecev. V tabeli št. 4 je prikazano, da je največ takih, ki so že prestali kazen od 6 do 12 mesecev.

Tabela 3: Dolžina predvidena kazni

	<i>f</i>
do vključno 12 mesecev	6
od 12 do vključno 24 mesecev	6
od 24 do vključno 36 mesecev	8
od 36 do vključno 48 mesecev	3
od 48 do vključno 60 mesecev	1
od 60 do vključno 72 mesecev	2
od 72 do vključno 84 mesecev	1
nad 84 mesecev	1
SKUPAJ	28

Tabela 4: Dolžina že prestane kazni

	<i>f</i>
do vključno 6 mesecev	5
od 6 do vključno 12 mesecev	9
od 12 do vključno 18 mesecev	4
od 36 do vključno 48 mesecev	4
od 48 do vključno 60 mesecev	2
od 60 do vključno 72 mesecev	3
od 72 do vključno 84 mesecev	1
SKUPAJ	28

V raziskavi me je zanimalo, kako mladi na prestajanju zaporne kazni gledajo na prihodnost, kakšna so njihova pričakovanja, cilji in želje, kakšen odnos imajo do svojih bližnjih in do sebe, s kakšnimi strahovi se srečujejo. Anketni vprašalnik je v prilogi.

5.4 Analiza in interpretacija rezultatov

V prvem delu raziskave me je zanimalo predvsem, kako mladi na prestajanju zaporne kazni ocenjujejo svoje socialne opore, komu zaupajo in kako se cenijo, kakšno podobo imajo o sebi, kar sem ugotavljala s pomočjo anketnega vprašalnika (priloga B). Rezultati so presenetljivi: večina vprašanih odgovarja, da ima nekoga, ki mu pomaga, ga vzpodbuja ter je pomemben del družine. Podobno kot v raziskavah Centra za socialno psihologijo (Rener 2002: 89) tudi v našem primeru mladi najbolj zaupajo družinskim članom, še posebej materi.

Tabela 5: Frekvenčni prikaz zaznavanja sebe in socialnih opor

Kako v primeru za vas veljajo naslednje trditve?

OCENE	zelo velja	srednje velja	malo velja	sploh ne velja	skupaj	
	[1]	[2]	[3]	[4]	<i>f</i>	<i>M</i>
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>M</i>
a) imam nekoga, ki mi pomaga, me vzpodbuja	19	4	2	3	28	1,61
b) sem pomemben del družine	16	2	3	7	28	2,04
c) dobim nauke, nasvete od strokovnjakov	5	6	10	7	28	2,68
d) imam podporo, zaupanje prijateljev	9	8	3	8	28	2,36
e) sem inteligenten, nadarjen	9	13	2	4	28	2,04
f) imam določene značajske poteze (volja, pogum)	11	10	4	3	28	1,96
g) verujem v Boga	14	3	7	4	28	2,04

Diagram 1: Frekvenčni prikaz zaznavanja sebe in odnos do družbe

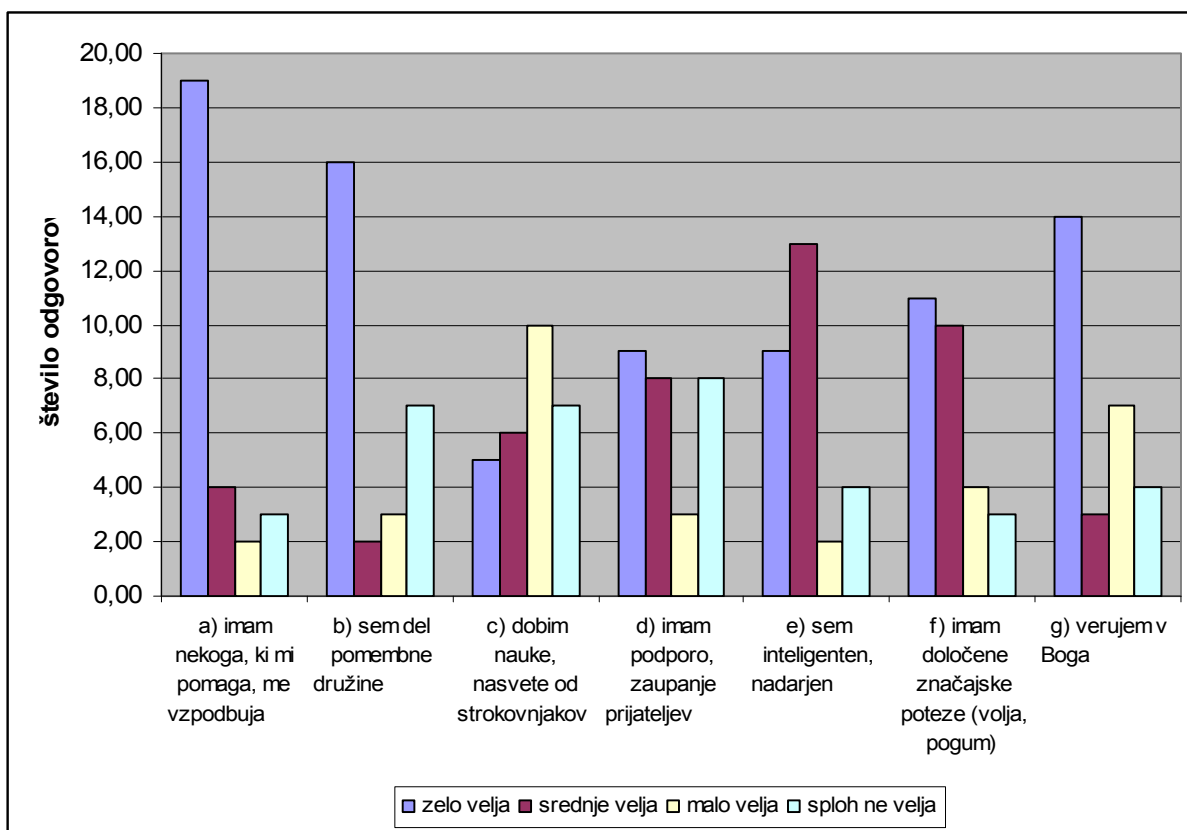
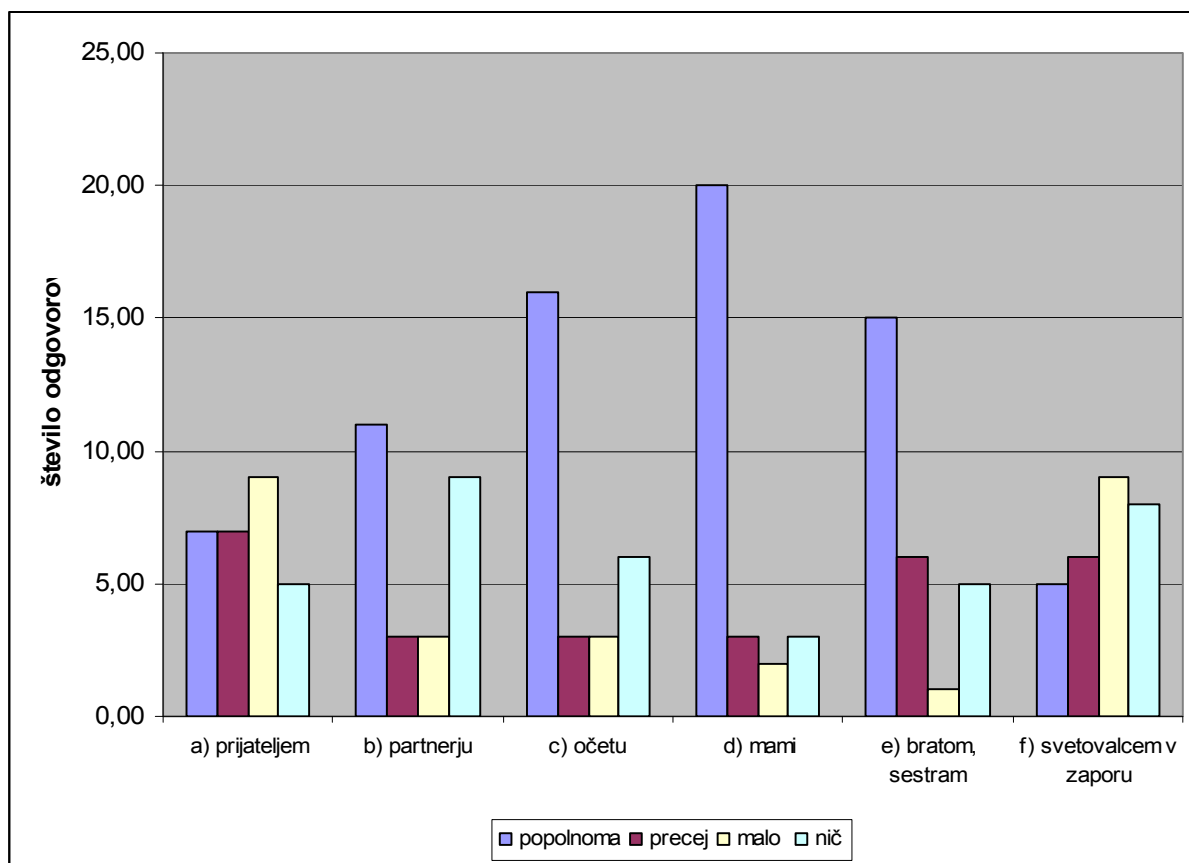

Tabela 6: Frekvenčni prikaz zaupanja določenim osebam

V kolikšni meri zaupate spodaj naštetim osebam?

OCENE	popolnoma	precej	malo	nič	skupaj	
	[1]	[2]	[3]	[4]	<i>f</i>	<i>M</i>
a) prijateljem	7	7	9	5	28	2,43
b) partnerju	11	3	3	9	26	2,38
c) očetu	16	3	3	6	28	1,96
d) mami	20	3	2	3	28	1,57
e) bratom, sestram	15	6	1	5	27	1,85
f) svetovalcem v zaporu	5	6	9	8	28	2,71

Diagram 2: Frekvenčni prikaz zaupanja določenim osebam

Precej niže uvrščajo prijatelje ter svetovalce v zaporu (Rener /2002/ ugotavlja nekaj podobnega za svetovalke in svetovalce v šolah) – glede na to, da je namen zapora 'prevzgoja', bi naj svetovalci pomagali mladim, kako se spoprijeti s težavami zunaj. Na osnovi nizke stopnje zaupanja se poraja dvom učinkovitost njihovega dela. Domnevamo lahko, da bi bila ta ocena še nižja, če bi raziskavo opravili po prestajanju kazni in/oz. zunaj zapora – ne glede na zagotavljanje, da je anketa anonimna, se namreč zastavlja vprašanje, koliko mladi v represivni instituciji, kakršna je zapor, sploh verjamejo takim zagotovilom (prim. Adam v Mencin Čeplak 1996: 211).

V intervjujih sem ugotovila, da mladi menijo, da jim svetovalci v zaporu dajo samo nasvete, kam morajo kaj poslati, ter jim omogočijo izhode, drugih koristi ne vidijo.

Relativno visok delež vprašanih odgovarja, da popolnoma zaupajo materi in drugim družinskim članom, kar je presenetljivo predvsem glede na razširjeno predpostavko, da mladi 'prestopniki' izvirajo iz 'nefunkcionalnih' družin, kjer ne dobijo zadostnih opor in podpor za razvoj ugodne samopodobe. Ali ti odgovori dokazujejo, da tudi večina teh mladih, tako kot populacija zunaj represivne institucije, doživljajo v svojih družinah čustvene in intelektualne podpore, da so jim starši dejansko referenčne osebe, na katere se v stiski lahko obrnejo (Rener 2002: 89), ali pa gre za obrambni mehanizem negacije, za iluzijo, da je nekje nekdo, ki jim lahko pomaga? V intervjujih sem dobila podobne rezultate, družina jim pomeni zelo veliko. Obe osebi (tretja več nima staršev) sta poudarili, da sploh zdaj, ko sta v zaporu, kajti le bližnji jima lahko pomagajo.

Podobno kot ocena socialnih opor preseneča visok delež mladih na prestajanju zaporne kazni, ki relativno visoko ocenjujejo svoje sposobnosti oz. zmožnosti. Mogoče gre te visoke ocene pripisati neizrečenemu prepričanju, da so lastna volja in sposobnosti pravzaprav edini kolikor toliko zanesljiv vir opore, zato v svojih odgovorih toliko stavijo nanje.

Možno je tudi, da posameznik za doseganje pozitivne samopodobe uporablja različne postopke, s katerimi uredi odnose z drugimi ljudmi, saj samopodobo potrdijo le drugi ljudje, ki so zanj kakorkoli pomembni. Tako doseže čim večje

soglasje med svojo samopodobo, svojim vedenjem in odzivi drugih ljudi. Eden izmed takšnih postopkov je tudi kognitivno prestrukturiranje. To pomeni, da z različnimi postopki zavrne (negativno) samopodobo, ki mu jo vsiljujejo drugi, če z njo ni zadovoljen. Lahko poskuša spremeniti situacijo, reinterpreтира svoje delovanje ali odgovornost za delovanje in s tem poskuša vplivati na ocene drugih o njih. Tudi zaporniki poznajo nešteto tehnik nevtralizacije svoje negativne samopodobe in prelaganje odgovornosti za svoja početja na druge ljudi (Ule 2000: 481).

Rezultati ankete so pri štirih osebah pokazali negativno samopodobo, pri treh od štirih oseb se je pokazalo, da nimajo nikogar, ki bi jim pomagal, jih vzpodbujal.

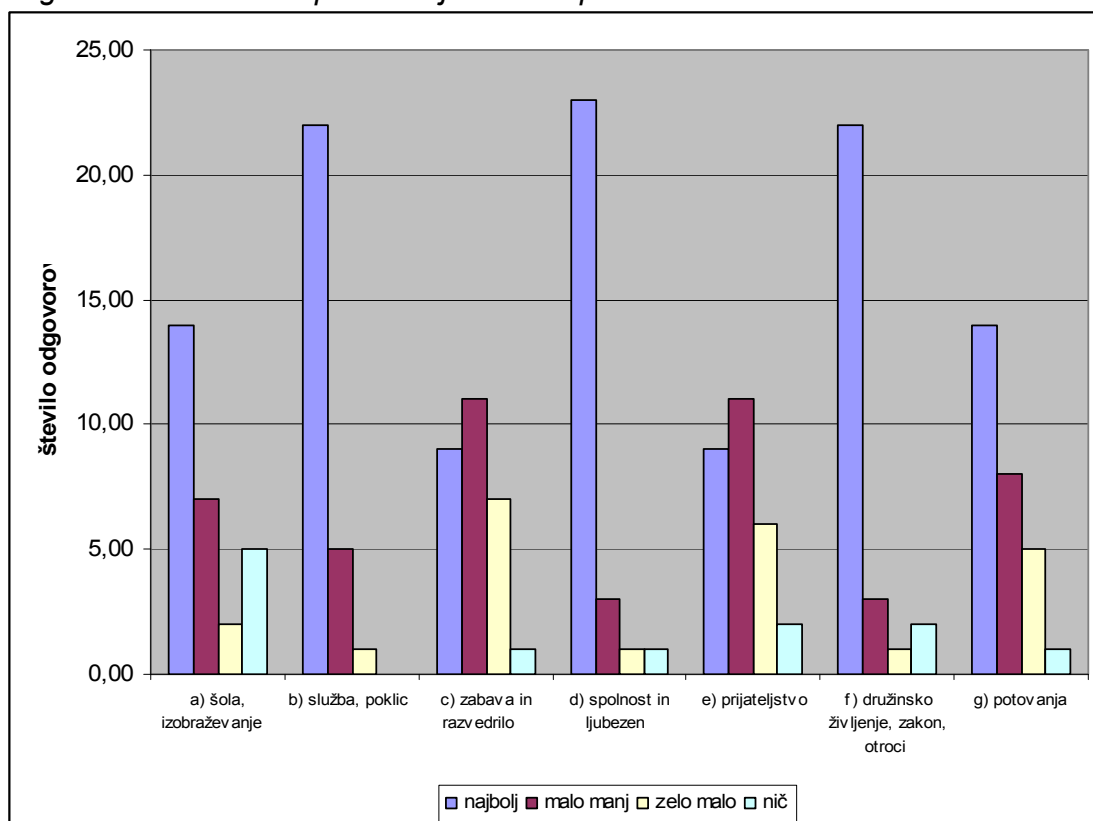
Ule in Kuhar opozarjata (2002) na negotovo ravnotežje med tem, kar se od posameznika zahteva ali pričakuje, in tem, kar posameznik lahko daje ali stori, zaradi česar so tudi posamezne vrednotno-življenjske usmeritve pogojne in potencialno tvegane izbire. Opozarjata, da »konvencionalni simboli uspeha (dohodek, kariera, status) za mnoge ne zapolnjujejo več njihovih rastočih potreb po samonajdenju in samooblikovanju, njihove lakote po 'izpolnjenem življenju'. Posledica tega razvoja je, da se ljudje vedno bolj opazno zatekajo v labirint regresij samo-negotovosti, samo-spraševanja« (Ule, Kuhar 2002: 72). Pričakovali bi, da je ta problem med mladimi na prestajanju zaporne kazni in potem, ko zapor zapustijo, še toliko hujši.

Tabela 7: Frekvenčni prikaz dejavnosti v prihodnosti

Čemu se želite v vaši prihodnosti najbolj posvetiti?

OCENE	Najbolj	malo manj	zelo malo	nič	skupaj	
	[1]	[2]	[3]	[4]	<i>f</i>	<i>M</i>
a) šola, izobraževanje	14	7	2	5	28	1,93
b) služba, poklic	22	5	1	0	28	1,25
c) zabava in razvedrilo	9	11	7	1	28	2,00
d) spolnost in ljubezen	23	3	1	1	28	1,29
e) prijateljstvo	9	11	6	2	28	2,04
f) družinsko življenje, zakon, otroci	22	3	1	2	28	1,39
g) potovanja	14	8	5	1	28	1,75

Diagram 3: Frekvenčni prikaz dejavnosti v prihodnosti

Mladi na prestajanju zaporne kazni se želijo v prihodnosti najbolj posvetiti:

1. spolnosti in ljubezni,
2. družinskemu življenju ter službi in poklicu,
3. šoli in izobraževanju ter potovanjem,
4. prijateljstvu in zabavi ter razvedrilu.

Rezultati so podobni rezultatom, ki jih navaja Renerjeva v raziskavi Mladina 2000, vendar v nekoliko drugačnem vrstnem redu:

1. prijateljstvo,
2. družina, zakon, otroci,
3. spolnost in ljubezen,
4. služba in poklic.

Pomembna in hkrati zanimiva primerjava obeh raziskav je vrednota prijateljstvo, ki se pri mladih na prestajanju zaporne kazni pojavlja na zadnjem mestu (kar je skladno z relativno nizkim deležem tistih, ki zaupajo prijateljem), v omenjeni raziskavi pa na prvem.

Renerjeva opozarja, da mladi prijateljstvo močno cenijo in ga postavljajo v sam vrh najpomembnejših reči v življenju, a sporočajo, da imajo težave pri vzpostavljanju »resničnih prijateljstev« kot močnih odnosov (Rener 2002: 99). Zdi se, da specifične izkušnje mladih, ki so se znašli onstran zakona, še poglobljajo nezaupanje v vrstnike.

Pri odprtem vprašanju, kaj si najbolj želijo v prihodnosti, pa so bili rezultati nekoliko drugačni. Največ si jih želi, da bi normalno živeli, da bi si ustvarijo družino. Le trije si najbolj želijo poiskati službo in dva si želita končati šolo. Veliko odgovorov je bilo povezanih z razvedrilom, medtem ko v zaprtem tipu vprašanja ni bilo tako. Radi bi čim bolj uživali v življenju, radi bi bili srečni, svobodni.

V naši anketi mladi izražajo precej višjo stopnjo optimizma glede prihodnosti od pričakovane.

Tabela 8: Frekvenčni prikaz strahov v prihodnosti

Česa se v prihodnosti najbolj bojite?

OCENE	zelo	precej	manj	nič	skupaj	
	[1]	[2]	[3]	[4]	<i>f</i>	<i>M</i>
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>M</i>
a) da bi bil brez strehe nad glavo	7	2	3	16	28	3,00
b) da ne bi imel nobenega cilja	5	5	6	12	28	2,89
c) da si ne bom mogel najti zaposlitve	3	3	7	15	28	3,21
d) da bi bil osamljen	5	2	5	16	28	3,14
e) da bi bil reven	5	2	7	14	28	3,07
f) da bom zabredel na kriva pota (droge, kriminal)	5	2	10	11	28	2,96
g) da bi bil ponovno zaprt	5	6	6	11	28	2,82
h) da se zunaj zapora ne bom znašel	1	2	7	18	28	3,50
i) da me bodo vsi obravnavali kot bivšega zapornika	5	0	11	12	28	3,07

Diagram 4: Frekvenčni prikaz strahov v prihodnosti

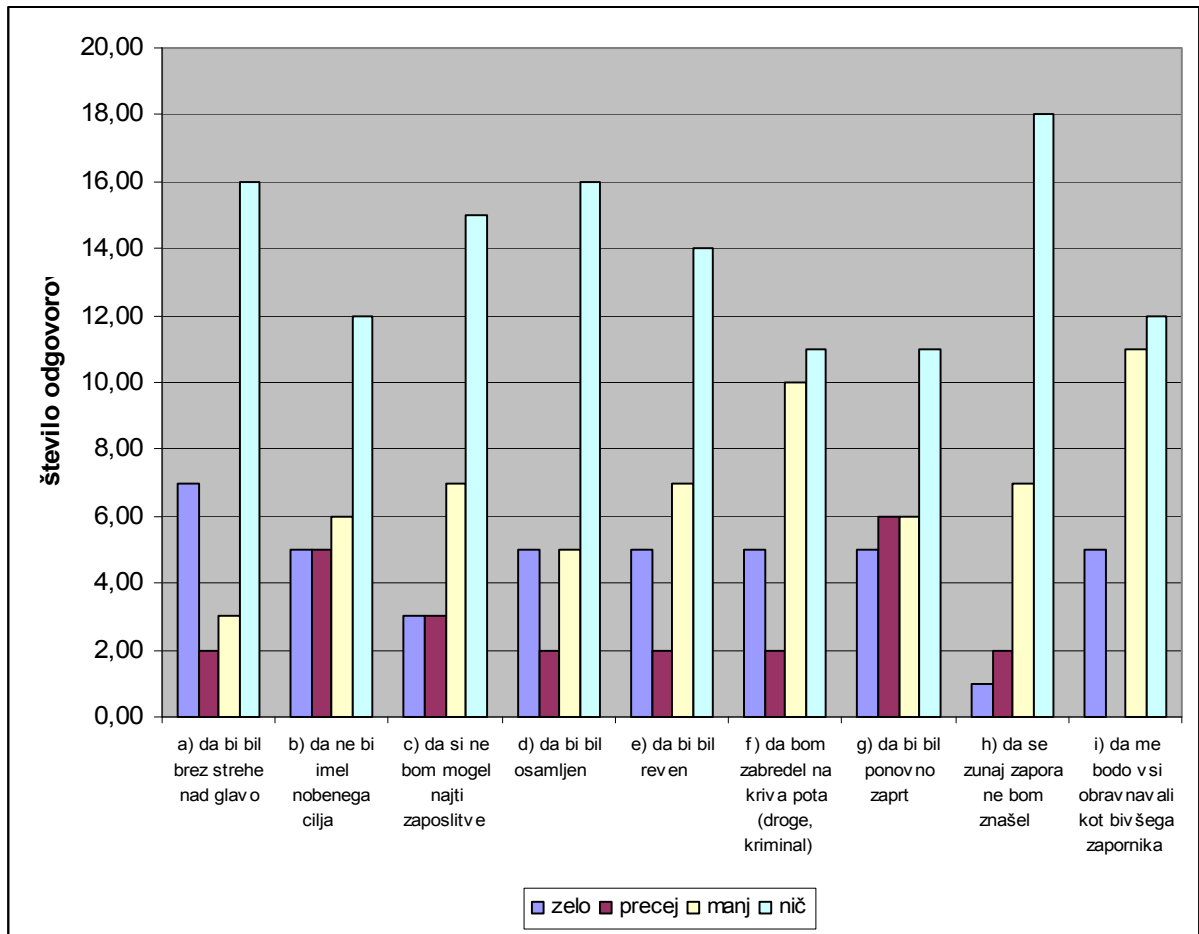

Tabela 9: Frekvenčni prikaz osebnega gledanja na prihodnost

Kako vi osebno gledate na svojo prihodnost?

	<i>f</i>
a) boljša kot pred prestajanjem kazni (veliko pričakujem od prihodnosti) [3]	25
b) enaka kot pred prestajanjem kazni (od prihodnosti ne pričakujem ničesar – niti bolje niti slabše) [2]	2
c) slabša kot pred prestajanjem kazni (od prihodnosti ne pričakujem nič dobrega) [1]	1
SKUPAJ	28
M	2,86

Diagram 5: Frekvenčni prikaz osebnega gledanja na prihodnost

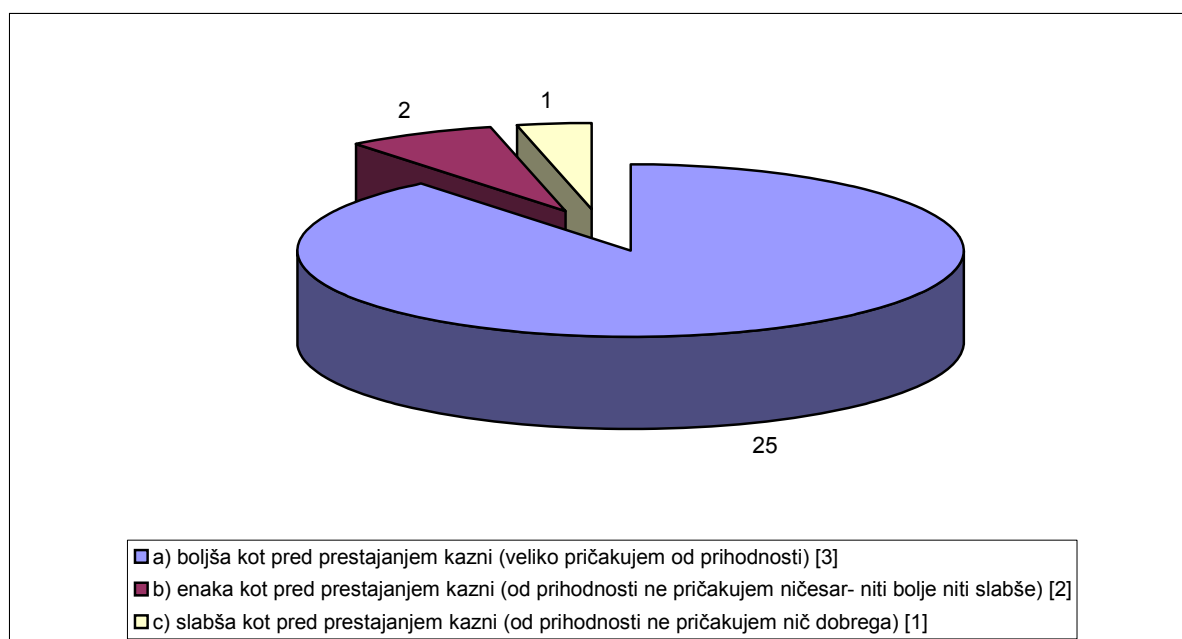
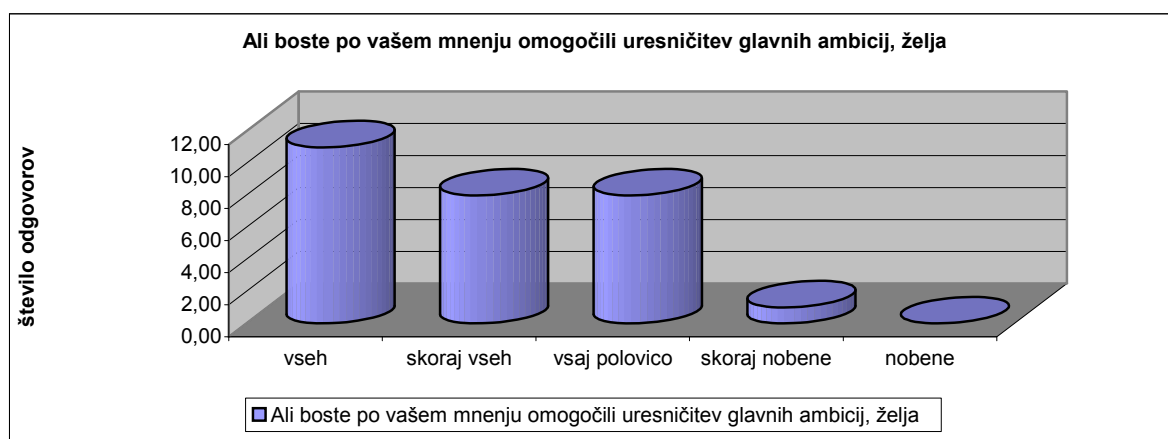

Tabela 10: Frekvenčni prikaz uresničitve glavnih želja

Ali boste po vašem mnenju v prihodnosti

OCENE	vseh	skoraj vseh	vsaj polovico	skoraj nobene	nobene	skupaj	
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]		
	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>M</i>
omogočili uresničitev glavnih ambicij, želja	11	8	8	1	0	28	1,96

Diagram 6: Frekvenčni prikaz uresničitve glavnih želja

Večina mladih v naši anketi torej presenetljivo sporoča, da sploh nima strahov glede prihodnosti. Raziskave med splošno populacijo v Sloveniji in tuje raziskave med mladimi 'prestopniki' namreč ne opravičujejo takega optimizma. Celo raziskave med splošno populacijo kažejo, da je strah pred nezaposlenostjo kar velik problem mladih. Statistike kažejo, da je strah upravičen, saj se s porastom nezaposlenosti dviga tudi nezaposlenost mladih in da so nekatere kategorije mladih še bolj nezaposeljive oziroma ogrožene, predvsem mladi iz nižjih socialnih slojev, pripadniki manjšinskih skupin ...Vendar pa so raziskave v letih 1985, 1993,

1995 in 1998 pokazale, da postajajo problemi, povezani z zaposlovanjem in materialnim osamosvajanjem, manj pereči. To kaže, da se razmere v Sloveniji umirjajo, zmanjšuje se stopnja brezposelnosti, pojavile so se stanovanjske varčevalne sheme. Za največja problema sta se izkazala bolezen in pomanjkanje prostega časa, kar kaže na velik pomen, ki ga mladi pripisujejo kvaliteti vsakdanjega življenja (Ule, Kuhar 2002: 67-68).

Strah pred brezposelnostjo je še toliko bolj utemeljen med mladimi zaporniki: Bortner in Williams (1997) poročata o hudih omejitvah možnosti mladih po vrnitvi iz zapora: tisti, ki so se želeli šolati ali zaposliti, v svojih poskusih praviloma niso našli podpore. Delojemalci so jim kar jasno povedali, da ne želijo zaposliti nekoga, ki je prišel iz zapora. Tako so se znašli zopet v začaranem krogu.

Tudi intervjuji, čeprav so bili moji sogovorniki izrazito redkobesedni, implicitno opozarjajo, da rezultati ankete prej odslikavajo želje mladih zapornikov kot pa njihova dejanska pričakovanja: intervjuvance je namreč strah, da bi zopet pristali v zaporu, in verjamejo, da se lahko to zgodi zelo hitro.

Tudi ta pogum, ki ga kažejo naši mladi zaporniki v anketi, je mogoče posledica psihološkega obrambnega mehanizma zanikanja – ta jih varuje pred bolečo negotovostjo. Če to drži, potem je zanikanje samo eden od neuspehov zaporne kazni.

Torej moje hipoteze in obeh podhipotez na osnovi anket ne morem potrditi. Vendar bi bil sklep, da so mladi zaporniki optimisti, da jih prihodnost ne skrbi, prehiter – ta dvom utemeljujem z odgovori intervjuvancev in z izsledki raziskovanj.

6. ZAKLJUČEK

Zaporna kazen naj bi zastraševala in s tem delovala preventivno, bila naj bi kazen za kršenje zakona in naj bi hkrati prevzgjajala tako, da prestopniki po prestani kazni ne bi več povzročali kaznivih dejanj. Za zapornike sta poleg življenja v zaporu kritični predvsem dve točki: prehod s prostosti v zapor in vrnitev na prostost (Brinc 1976: 91), zato je osrednje vprašanje moje diplomske naloge, kako mladi na prestajanju zaporne kazni ocenjujejo svoje socialne opore, kakšno podobo imajo o sebi in kakšna so njihova pričakovanja, želje.

Predvsem rezultati ankete presenečajo, saj večina vprašanih ne izraža strahu pred prihodnostjo, svoje socialne opore in samopodobo pa ocenjujejo dokaj ugodno: menijo, da se jim bo uresničila večina njihovih želja, da bo njihova prihodnost boljša kot pred prestajanjem zaporne kazni. Mladi na prestajanju zaporne kazni se želijo v prihodnosti posvetiti službi, spolnosti, družini, potovanjem, šoli in prijateljem. Ne bojijo se, da jim bo zapor zaznamoval življenje, čeprav je za družbo značilno, da so deviantne osebe stigmatizirane že ob izreku kazni. Vendar pa so intervjuji pokazali, da se pa mladi vendarle bojijo, da bi ponovno pristali v zaporu, ker se jih ocenjuje kot kršilce družbenih pravil in norm.

Najpomembnejši cilj zapore je, da se mladostnikom pokaže, kako lahko preživijo in uspejo v svojem okolju brez kriminala. Vendar bi mlade morali opozarjati na težave, ki jih po vsej verjetnosti čakajo po prestani kazni. Dejstvo je, da večina naleti na socialne in ekonomske ovire, ki so zaradi stigme v primerjavi z ostalo populacijo še intenzivnejše. Zelo težko si je poiskati nove prijatelje, zoži se tudi krog socialnih omrežij. Velikokrat se zgodi, da delodajalci ne želijo zaposliti nekoga, ki je bil v zaporu, tako da mladi tavajo v začaranem krogu in se kaj kmalu lahko zgodi, da zopet pristanejo v zaporu. Njihove sanje o boljšem življenju se lahko hitro razblinijo.

Stigmatizacija prispeva k razmejevanju in obvladovanju odklonskih posameznikov. Torej tisti procesi, ki bi morali odpravljati deviantnost, to ravno potrjujejo in utrjujejo. Pri tem

imajo pomembno vlogo različne institucije, ki definirajo določene osebe kot deviante in prav s tem prispevajo k potrjevanju posameznika v njegovi deviantnosti in k vzpostavljanju trajnega nadzora nad njim (Javornik 1991).

Večina anketiranih mladih zapornikov trdi, da imajo nekoga, ki jim pomaga, jih vzpodbuja in so pomemben del družine ter verujejo v Boga. Najbolj zaupajo svojim staršem, bratom, sestram, najmanj pa svetovalcem v zaporu. Ti mladi imajo tudi svoje želje, predvsem da bi šli čim prej domov in normalno živeli, da bi si ustvarili družino, da bi čim bolj uživali v življenju. Izražajo visoko stopnjo optimizma in menijo, da se jim bo želja uresničila.

Moja glavna hipoteza je bila, da so mladi pesimistični glede prihodnosti. Iz nje sta posledično izhajali še podhipotezi :

- mladi se bojijo, da jim bo zapor zaznamoval življenje in
- mladi nimajo načrtov glede prihodnosti.

In na podlagi rezultatov ankete jih ne morem potrditi. Vendar jih zaradi specifičnih okoliščin raziskovanja tudi ne morem enostavno zavrniti.

Življenjske izkušnje mladih ljudi v modernih industrializiranih družbah so se v devetdesetih letih temeljito spremenile. Spremenila so se družinska in prijateljska razmerja, drugačne so izkušnje v izobraževalnem sistemu, v zaposlitvi in načinih zaposlovanja. Mladi najbolj in najprej občutijo posledice teh sprememb, soočajo se s tveganji, ki jih njihovi starši niso poznali. Negotovost prehodov v odraslost, čemur nekateri pravijo kar »prazna prihodnost«, je danes skupni imenovalec mladih po vsej Evropi (Rener 2002: 85). Prihodnost je še bolj prazna za stigmatizirane populacije.

LITERATURA:

1. Bajzek, Jože (2003): *Zrcalo odraščanja*. Radovljica: Didakta
2. Bortner, M. A. in Linda M. Williams (1997): *Youth in prison*. New York: Routledge
3. Brinc, Franc (1976): Organizacija, delovne metode in uspešnost pomoči odpuščenim obsojenim osebam. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 27 (2), 91-97.
4. Brinc, Franc (1993): Napovedovanje in omejevanje povratništva. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 44 (3), 217-231.
5. Brinc, Franc (2000): Zapor za koga, kako, s kakšnim ciljem in za kakšno ceno: (kriminološke in penološke teorije – resničnost ali mit). *Varstvoslovje* 2/3, 229–238.
6. Dekleva, Bojan (1996): *Nove vrste vzgojnih ukrepov za mladoletnike (predvsem poravnavanje z oškodovancem, opravljanje koristnega dela za skupnost ter programi socialnih treningov)*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
7. Filipčič, Katja (1998): *Obravnavanje mladoletnih delikventov*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
8. Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
9. Goldson, Barry in John Muncie (2006): *Youth Crime and Justice*. London: Sage Publications.
10. Haralambos, Michael (1989): *Uvod v sociologiju*. Zagreb: Globus.
11. Haralambos, Michael in Martin Holborn (1995): *Sociologija – Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
12. Javornik, Marija (1991): Prevzgojne institucije in "neuspeh" njihovega delovanja. *Penološki bilten. Glasilo slovenskega penološkega društva* 9 (1-2), 7-22.
13. Kanduč, Zoran (2006): *Zapor v primežu minimalističnih (dekonstruktivističnih) in maksimalističnih zahtev*.

14. Kanduč, Zoran (2007): *Kriminologija: (stran)poti vede o (stran)poteh*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
15. Mencin Čeplak, Metka (2002): Šola, služba in tiha nezadovoljstva. V Vlado Miheljak (ur.): *Mladina 2000: slovenska mladina na pohodu v tretje tisočletje*, 165-184. Maribor: Založba Aristej.
16. Meško, Gorazd (1997): *Družinske vezi na zatožni klopi?* Ljubljana: Educy.
17. Miheljak, Vlado (2002): *Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Maribor: Založba Aristej.
18. Muncie, John (1999): *Youth and Crime*. London: Sage Publications.
19. Nastran Ule, Mirjana (2000): *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
20. Nastran Ule, Mirjana (2000): Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V Alenka Šelih (ur.): *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih*, 11-33. Ljubljana: Bonex.
21. Pečar, Janez (1987): Diskriminacija v (formalnem) nadzorovanju. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 38 (3), 220-232.
22. Pečar, Janez (1992): *Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo*. Radovljica: Didakta.
23. Petrovec, Dragan (2007): Dosmrtni zapor in javno mnenje. *VEČER*, 18.10., 8.
24. Petrovec, Dragan (2007): Strast po nadzoru ali družba kot zapor in obratno. *Emzin* (1-2), 77-78.
25. Poljšak Škraban, Olga in Sonja Žorga (2007): Nekatere psihološke značilnosti mladih (ne)zaposlenih. V Bojan Dekleva, Jana Rapuš Pavel, Darja Zorc Maver (ur.): *Prehodi v svet dela – izbira ali nuja?* Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.
26. Rener, Tanja (2000): Ranljivost, mladi in zasebno okolje. V Mirjana Ule, Metka Mencin Čeplak, Blanka Tivadar (ur.): *Socialna ranljivost mladih*, 91-119. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino in Založba Aristej
27. Salecl, Renata (1986): Permisivna šola kot oblika nadzorovanja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 37 (3), 242-246.

28. Sykes, G. M. (1958): *Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
29. Šelih, Alenka, ur. (2000): *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih*. Ljubljana: Bonex.
30. Tomori, Martina (2000): Psihosocialni dejavniki pri mladoletniškem prestopništvu. V Alenka Šelih (ur.): *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih*, 89-113. Ljubljana: Bonex.
31. Ule, Mirjana (2000): *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino in Založba Aristej
32. Ule, Mirjana in Metka Kuhar (2002): Sodobna mladina: izziv sprememb. V Vlado Miheljak (ur.): *Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*, 40-79. Maribor: Založba Aristej.
33. Žišt, Damjana (2002): Problematika resocializacije obsojenih oseb. V Milan Pagon (ur.): *Dnevi varstvoslovja*, 79. Ljubljana: Visoka policijsko varnostna šola.

PRILOGA A: Intervjuji

INTERVJU Z OSEBO A²

Vprašanje: Kaj vam pomeni družina?

Oseba A: »Ja ne vem. Družina mi pomeni vse. Na te razmere, ko sem v zaporu, mi pomeni vse. Glede na to, da mi edino oni pomagajo.«

Vprašanje: Kaj vam pomenijo prijatelji?

Oseba A: »Prijatli so oni, ko greš z njimi malo ven zažurat in to je to.«

Vprašanje : Kaj vam pomeni partner?

Oseba A: »Pač z neko osebo, ki si deliš ljubezen, seks. Odvisno kakšne veze je.«

Vprašanje: Kaj vam pomenijo svetovalci v zaporu?

Oseba A: »Oni mi ne pomagajo nič. Sam sebi pomagaš. Oni me kam napotijo, dajo kakšen nasvet. Pomagaš si itak sam.«

Vprašanje: Kako si predstavljate prihodnost?

Oseba A: »Ja nič. Upam, da bom zdaj normalno zaživel. Da ne bom več v zaporih. Pustimo času čas, da bomo vidli, kako se bo odvijalo.«

Vprašanje: Kaj boste počeli v prihodnosti?

² Odgovori so zapisani fonetično, tj. točno tako, kot so jih podali vprašani.

Oseba A: »En teden, dva, si bom malo spočil, nič delat ... najt kakšno službo, dokončat izpit za avto, bit z družino.«

Vprašanje: Kako boste to uresničili?

Oseba A: »Včasih sem bil neresen, zdaj sem bolj resen. Vem, da morem to nardit, moram it delat, brez tega več ne gre.«

Vprašanje: Kdo vas pri tem podpira?

Oseba A: »Doma, doma me vsi podpirajo. Družina, sorodniki, brat, za začetek mi bojo pomagali. Imam tako družino, da smo si vedno pomagali. Bil pa bi že čas, da sam kaj nardim.«

Vprašanje: Česa se v prihodnosti najbolj bojite?

Oseba A: »Ja, da ne bi padu spet sem not. Osebno se ne bojim, da bi se bavo s kriminalom, ampak saj veš, da lahko hitro padeš spet sem not.«

Vprašanje: Kaj je vaša največja želja?

Oseba A: »Pač to, da si zadam cilj, nardim izpit, ustvarim družino, da pridem ven, zunaj je že tak pizdarija.«

INTERVJU Z OSEBO B

Vprašanje: Kaj vam pomeni družina?

Oseba B: »Družina vse. Tako kot pogledaš, najbolj važen. Ful super odnos.«

Vprašanje: Kakšen odnos imate s starši, brati, sestrami?

Oseba B: » Zdaj ko sem not še bolj. Saj je bilo že prej, ampak zdaj se lažje pogovarjamo. Bratov, sester nimam.«

Vprašanje: Kaj vam pomenijo prijatelji?

Oseba B: »Velik. Sam težko je dobit dobrega prijatla. Težko je dobit res dobrega prijatla. Fajn pa je. Če ga imaš. Nimam nobenega, da bi reku najboljšega prijatla.«

Vprašanje: Kaj vam pomeni partner?

Oseba B: »Isto velik. Sam pač ko pride, pride. Ko bo cajt, bo pršlo. Treba se je najprej mal znormalizirat. Tko je bolj drugač kot prijatu. Še več.«

Vprašanje: Kaj vam pomenijo svetovalci v zaporu?

Oseba B: »Nič, itak ne hodim na razgovore, te osnovne stvari vprašaš, kam kaj poslat, kaj takega.«

Vprašanje: Kaj boste počeli v prihodnosti?

Oseba B: »V gradbeništvu, ni sigurno, kaj bom res počel. Prvo mi je, da eno službo najdem. Ne sam zaradi denarja, sam zaradi tega, da se počutiš. Recimo tle v kovinski, ne morem tega delat. To je skoz isto. En šiht od zunaj, da ti je všeč, ne nekaj na silo. Če nisi na šihtu srečen, tud doma nisi. Pol je brezveze, da maš punco. Potem še enkrat šolo, zdaj imam samo osnovno šolo. Potem partnerco, to bo, ko bo, potem mal denarja, da se normalno živi, dobre prijatle, dobro družbo, da greš mal ven se sprostiš s prijatli.«

Vprašanje: Kako boste to uresničili?

Oseba B: »Z voljo. Čim več delat na sebi. Najbolj v tem smislu. Ne samo služit denar, potem pa pozabiš na drugo. To je najbolj važen.«

Vprašanje: Kdo vas pri tem podpira?

Oseba B: »Mami in oči, čeprav jima ne povem vsega, mi zmeraj pomagata.«

Vprašanje: Česa se v prihodnosti najbolj bojite?

Oseba B: »Da se ne bi uresničili načrti, da ne bi brez volje ostal, saj zdaj je tud nimam, ampak vseen. Po naravi sem bolj len in me je strah, da se mi ne bi dalo. Tega me je najbolj strah.«

Vprašanje: Kaj je vaša največja želja v prihodnosti?

Oseba B: »Da se mi ni treba na nobenega opirat, da ti ni treba za dnar prosit. Pa ne sam to, en folk tle noter ni navajen na druge in so problemi. Da se čim bolj prilagajaš, da si čim bolj samozavesten, to mi je največja želja.«

INTERVJU Z OSEBO C

Vprašanje: Kaj vam pomeni družina?

Oseba C: »Dobro. Najboljše. Tako, da čim prej grem domu k otrokom. Prej mine. Oče, mama, umrla oba. Drogiram se ne take stvari. Delam. Lepo se obnašam, nisem kot kateri drugi tu. «

Vprašanje: Kaj vam pomenijo prijatelji?

Oseba C: »Ne tako velik. Najbolj so mi pomembni otroki in to. Najbolj družina. Tukaj ko sem spoštujem vse to.«

Vprašanje: Kaj vam pomeni vaš partner?

Oseba C: »Nimam.«

Vprašanje: Mislim mati vaših otrok?

Oseba C: »Dobro, nikol se nismo skregali v življenju.«

Vprašanje: Kaj vam pomenijo svetovalci zaporu?

Oseba C: »Dobro spoštujem. Tako če rečem za domov... se lepo obnašat, se drogirajo, normalno delam v kuhinji, potem...

Lažje prideš, če imaš izhode, greš domov k družini. Eni nit ne premišljajo. Meni je fajn, če lahko grem čez vikend, nekaterim pa ni.«

Vprašanje: Kaj boste počeli v prihodnosti?

Oseba C: »Mal bomo porihital bajto, otroke, kakšno službo bo treba najt. Najboljše če maš kako službo.«

Vprašanje: Kako boste to uresničili?

Oseba C: »Eh ne vem. Dobro en cajt se moram potruditi, ko bom mel fraj mal za službo, pa če me bodo sprejeli. Pa z družino treba delat.«

Vprašanje: Kdo vas pri tem podpira?

Oseba C: »Nobeden. No žena in otroci, drugi pa ne, sam.«

Vprašanje: Česa se v prihodnosti najbolj bojite?

Oseba C: »Teh zapori pa to, pa te pretepe, ki majo tu. Od zunaj tud ne grem ven. Ker prideš v to sranje, ne hodim ven, pijanc nisem.«

Vprašanje: Kaj je vaša največja želja v prihodnosti?

Oseba C: »Največ za otroke domov, da pridem domov k otrokom, to je največ.«

PRILOGA B: Anketni vprašalnik

ANKETNI VPRAŠALNIK

1. *Starost*

.... let in ... mesecev.

2. *Kolikšna je dolžina vaše predvidene kazni?*

.....

3. *Kolikšna je dolžina že prestane kazni?*

.....

4. *Kako v primeru za vas veljajo naslednje trditve? Obkroži!*

	1 (zelo velja)	2 (srednje velja)	3 (malo velja)	4 (sploh ne velja)
a) imam nekoga, ki mi pomaga, me vzpodbuja	1	2	3	4
b) sem pomemben del družine	1	2	3	4
c) dobim nauke, nasvete od strokovnjakov	1	2	3	4
d) imam podporo, zaupanje prijateljev	1	2	3	4
e) sem inteligenten, nadarjen	1	2	3	4
f) imam določene značajske poteze (volja, pogum)	1	2	3	4
g) verujem v Boga	1	2	3	4

5. V kolikšni meri zaupate spodaj naštetim osebam? Obkroži!

	1 (popolnoma)	2 (precej)	3 (malo)	4 (nič)
a) prijateljem	1	2	3	4
b) partnerju	1	2	3	4
c) očetu	1	2	3	4
d) mami	1	2	3	4
e) bratom, sestram	1	2	3	4
f) svetovalcem v zaporu	1	2	3	4

6. Čemu se želite v vaši prihodnosti najbolj posvetiti? Obkroži!

	1 (najbolj)	2 (malo manj)	3 (zelo malo)	4 (nič)
a) šola, izobraževanje	1	2	3	4
b) služba, poklic	1	2	3	4
c) zabava in razvedrilo	1	2	3	4
d) spolnost in ljubezen	1	2	3	4
e) prijateljstvo	1	2	3	4
f) družinsko življenje, zakon, otroci	1	2	3	4
g) potovanja	1	2	3	4

7. Česa se v prihodnosti najbolj bojite? Obkroži!

	1 (zelo)	2 (precej)	3 (manj)	4 (nič)
a) da bi bil brez strehe nad glavo	1	2	3	4
b) da ne bi imel nobenega cilja	1	2	3	4
c) da si ne bom mogel najti zaposlitve	1	2	3	4
d) da bi bil osamljen	1	2	3	4
e) da bi bil reven	1	2	3	4
f) da bom zabredel na kriva pota (droge, kriminal)	1	2	3	4
g) da bi bil ponovno zaprt	1	2	3	4
h) da se zunaj zapora ne bom znašel	1	2	3	4
i) da me bodo vsi obravnavali kot bivšega zapornika	1	2	3	4

8. Kako vi osebno gledate na svojo prihodnost? Obkroži en odgovor!

a) boljša kot pred prestajanjem kazni (veliko pričakujem od prihodnosti)
b) enaka kot pred prestajanjem kazni (od prihodnosti ne pričakujem ničesar – niti bolje niti slabše)
c) slabša kot pred prestajanjem kazni (od prihodnosti ne pričakujem nič dobrega)

9. Ali boste po vašem mnenju v prihodnosti

Obkroži!

	1 (vseh)	2 (skoraj vseh)	3 (vsaj polovico)	4 (skoraj nobene)	5 (nobene)
omogočili uresničitev glavnih ambicij, želja	1	2	3	4	5

10. Kaj je vaša največja želja v prihodnosti?

.....

11. Mislite, da se bo uresničila? Obkroži!

DA

NE

12. Zakaj?

.....